

Bible česká
ve fondu
Moravské zemské
knihovny v Brně

Katalog výstavy

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Moravská zemská knihovna (Brno, Česko)

Bible česká ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně : katalog výstav. -- Brno : Moravská zemská knihovna v Brně, 2015

Anglické resumé

ISBN 978-80-7051-210-4 (brožováno)

27-234 * 811.162.3'25 * 27-235 * 655.4/5 * 093(=162.3) * 094(=162.3) * 655+686.1 * 930.85:08/09 * 27-662:316.74 * (437.3) * (437.6)

- Moravská zemská knihovna (Brno, Česko)

- Bible, Česky

- 1487-1814

- biblické překlady -- Česko -- 15.-19. století

- překlady do češtiny -- 15.-19. století

- biblické verze -- Česko -- 15.-19. století

- vydávání a distribuce knih -- Česko -- 15.-19. století

- vydávání a distribuce knih -- Slovensko -- 18.-19. století

- české prvotisky

- české staré tisky

- knižní kultura -- Česko -- 15.-19. století

- křesťanství a kultura -- Česko -- 15.-19. století

- katalogy výstav

- studie

2-23/-27 - Bible. Bibliistika [5]

Knihla byla vydána v rámci projektu Institucionální podpory na Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2015 – Moravská zemská knihovna v Brně.

Lektorovali: doc. PhDr. Helena Krmičková, Dr.; Mgr. Lenka Horáková, Ph.D.

Vydala Moravská zemská knihovna v Brně v roce 2015

©Moravská zemská knihovna v Brně

Bible kralická šestidílná

Robert Dittmann

důz v době Karla IV. snad před polovinou 14. století vznikl spoluprací vynikajících intelektuálů té doby staročeský překlad bible, první kompletní překlad bible do slovanského jazyka a nejrozsáhlejší památka staré češtiny, byl to důležitý impuls k rozvoji spisovného jazyka. Byla to tehdy záležitost luxusní: cena iluminované bible se v té době vyrovnala ceně menšího panství. Čeština se tímto překladem zařadila na třetí nebo čtvrté místo v Evropě, po překladu francouzském (kolem r. 1250), italském (kolem r. 1300) a snad německém (podle nedávné hypotézy snad kolem r. 1330, určitě však v polovině 14. století), a až do konce středověku si udržela prvenství mezi živými slovanskými jazyky jako jediný rozvinutý spisovný jazyk. První český prvotisk celé bible, Bible Pražská z r. 1488, je pátým nejstarším takovým prvotiskem v evropských jazycích.¹⁴⁵ Tato bohatá tradice, odrážející se i na téměř třicetice dochovaných celých rukopisných českých biblí (což je zhruba polovina zachovaných německých), vedla německého slavistu k tomu, že země Koruny české nedávno označil za *Bibellandschaft*.¹⁴⁶ Ještě pro první gramatiky češtiny je ve slovanském kontextu typická jejich vazba na bibli, *biblicita*.¹⁴⁷

Na vynikající tradici staročeských biblí navázala ve druhé polovině 16. století jednota bratrská impozantním překladem Bible kralické šestiřádkové, tzv. Šestiřádky, jež vycházela v bratrské tiskárně ukryté v Kralicích u Náměště nad Oslavou v letech 1579 až 1594. Tento nejznámější biblický překlad do češtiny je zároveň nejdelším českým humanistickým překladem a teologickým, překladatelským a jazykovým vrcholem celé české reformace. Šestiřádka se stala vzorem vybroušené češtiny i jejího pravopisu na další staletí a rozhodujícím způsobem ovlivnila podobu novodobé spisovné češtiny kodifikované Dobrovského mluvnicí *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (1809, druhé vydání 1819). Všimněme si: spisovná čeština je formována *překladem*. Je to zarážející jen na první pohled: na překladech bible vyrostla většina spisovných evropských jazyků. Kralička bývá srovnávána s významem dalších dvou nekatolických biblí: Lutherovy bible pro němčinu a Bible krále Jakuba pro angličtinu.

Přitom je Kralická bible šestiřádková s řadou paradoxů. Tento excelentní překlad týmu vynikajících učenců vzdělaných na prestižních zahraničních univerzitách (Ženeva, Heidelberg, Wittenberg,

145. Stov. SPUNAR, Pavel: *První staročeský překlad bible v kulturním kontextu 14. století*. Religio 1, 1993, s. 39–45; KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*. Praha 1971; BARTOŇ, Josef: *Století moderního českého biblického překladu (1909–2009)*, Listy filologické 133, 2010, s. 53; KYAS, Vladimír: *Česká bible*, s. 37–53; PYTLÍKOVÁ, Markéta: *Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu*. Olomouc 2011 [nepublikovaná disertační práce]; PEČÍRKOVÁ, Jaroslava: *Czech Translations of the Bible*. In: *Interpretation of the Bible*. Ed. J. KRAŠOVEC. Ljubljana – Sheffield 1998, s. 1167–1171. Za dílčí konzultace děkuji dr. J. Justovi a doc. J. Bartoňovi.

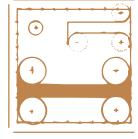
146. ROTHE, Hans: *Die Länder der Krone Böhmen als Bibellandschaft*. Slavica 65, 1996, s. 243–245.

147. KEIPERT, Helmut: *Tschechische Bibel(n) und Tschechisch-Grammatik*. In: *Die tschechische Bibel, ihre Bedeutung in der Sprach- und Kulturgeschichte*. Beiträge zum 7. Bohemicum Dresdenense 25. Oktober 2013. Hrsg. von H. Kuße und H. Kosourová. München etc. 2015, s. 18–19.

Tübingen, Goldberg, Curych) a užívajících nejlepší soudobé předlohy vznikl v jednotě bratrské, k níž se tehdy hlásilo nanejvýš několik procent obyvatelstva a která ještě nedlouho předtím proklamovala nepotřebnost vyššího vzdělání. Zatímco konfesně zůstala Šestidílka úzce spjata s věroučně vyhraněným prostředím kalvinizující se jednoty a konfesně byla dokonce nevyhraněnější ze všech českých tištěných biblí před Bílou horou, jako vzor jazyka a pravopisu začala ihned překračovat konfesní i územní hranice, takže v tomto směru ji vysoce hodnotí i jezuité za rekatolizace a tato bible ovlivňuje i překlad bible do polštiny (Bibli gdaňskou) a nadlouho, ještě hluboko do 20. století, udržuje svou bibličtinou slovenské nekatolíky na „oběžné dráze“ češtiny. Že Kralička, tehdy ještě jen *Biblí česká*, slouží brzy po svém vzniku jako jazykový vzor, je přitom o to podivuhodnější, že šlo o velmi náročný překlad, poprvé u českých překladů bible se soustavným zřetelem k původním jazykům, s přímou znalostí hebrejštiny, aramejštiny a řečtiny. Vyšla utajeně bez místa vydání a anonymně, je podepsána jen *staršími jednoty bratrské*, první jmenný seznam překladatelů známe až z poloviny 17. století. Ve své době nebyla ani oficiálním, ani nejrozšířenějším biblickým překladem do češtiny, ale zatímco Melantrichovy bible, jež trž ovládaly, po r. 1620 už nikdy nevyšly, Bible kralická ve vydání z r. 1613 se dočkala nespočetných reedic a v 19. století se stala vlastně národní biblí, i když do poloviny 19. věku byla tištěna převážně mimo české země. Samotná Šestidílka však přes plány na revidované vydání v exilu nikdy nevyšla. Kromě nepříznivých vnějších podmínek tomu jistě bránil obrovský rozsah: původní vydání čítalo na 4500 tiskových stran, které obsahují přes 1,63 milionu slov, přepočteno na dnešní normostrany jich překlad zabírá přes 5300. Vratme se však na začátek a sledujme vznik tohoto díla. Počátek je úzce spjat s osobností Jana Blahoslava, podle některých dobových názorů nejučenějšího Čecha té doby.¹⁴⁸ Pomohl přeorientovat jednotu na špičkové zahraniční vzdělání a zanechal jí dvě díla, jež měla pro překlad Šestidílkou mimořádný význam: převod Nového zákona do češtiny a její gramatiku.

148. Srov. JUSŤ, Jiří: *Biblický humanismus Jana Blahoslava*. Praha 2007 | nepublikovaná disertační práce | s. 51.

Jan Blahoslav, jeho *Grammatica* a překlad Nového zákona

niciátor projektu bratrského tlumočení celého Písma do češtiny Jan Blahoslav (1523–1571) se řadí k vynikajícím postavám biblického překladatelství působícím na našem území, které spojily hluboký filologický talent s nadáním pro jazykovou realizaci díla. Na počátku této řady stojí vrcholný učenec své doby Konstantin Filozof († 869), tvůrce neefektivnější abecedy pro zápis slovanštiny (hlaholice), a jeho bratr Metoděj, jenž přeložil většinu Písma do staroslověnštiny. První pokusy o pračeský a staročeský překlad z hebrejského originálu je spojen s pražskými židovskými učiteli 12. a první poloviny 13. století, kteří zapisují překlady slov a frázi do vernakulárního pražského dialektu češtiny pomocí hebrejského písma.¹⁴⁹ Za karlovským překladem celé bible do staré češtiny před půlí 14. věku dohlédáme na dva překladatelské týmy, jež vedl učený Dominikán, obratný překladatel i nebiblických spisů. O půlstoletí později má o český biblický jazyk zájem mistr Jan Hus,¹⁵⁰ přinášející pravděpodobně i návrh na diakritickou reformu českého pravopisu. Tuto linii dovršuje jednota bratrská osobou Jana Blahoslava a překladatelským týmem Kralické bible šestidílné, kteří ustalují vzorový český pravopis na další čtvrt tisíciletí. Ještě jedna věc spojuje tyto intelektuální velikány: teoretický zájem o jazyk a jazyky. Konstantin ovládá hebrejštinu a píše o překladu z řečtiny, pražští Židé jsou multilingvní, Dominikán, Hus a Blahoslav jsou suverénní v latině, Hus v traktátu *De orthographia bohemica* zmiňuje i církevní slovanštinu, hebrejštinu, polštinu, moravská nářečí, maďarštinu, němčinu, Blahoslav, znalý i řečtiny, píše nejpodrobnější gramatiku češtiny 16. století. Tito jazykovi mistři po sobě leckdy zanechali díla s úchvatnými poetickými kvalitami: platí to o Konstantinově Proglasu, o Blahoslavových eufonicky zpracovaných textech, mistrné a promyšlené zacházení s jazykem předvádějí židovští učenci, Dominikán i Hus. A napájejí se z nejlepších zahraničních zdrojů své doby: Konstantin z byzantských zřdel, pražští Židé ze špičkových severofrancouzských ješiv, Blahoslav a po něm Kraličtí překládají z nejlepších biblických předloh (reformovaného Bezy, katolické Polygloty antverpské a s heidelberským reformovaným prostředím spojeného Tremellia–Junia). A ještě jedna paralela: bibli překládají vědomě volně,

149. BLÁHA, Ondřej – DITTMANN, Robert – KOMÁREK, Karel – POLAKOVIČ, Daniel – ULÍČNÁ, Lenka: *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*. Praha 2015.

150. Stov. nejnovější studie VOLEKOVÁ, Kateřina: *Jan Hus a česká bible*, v tisku, s další literaturou.

Bible kralická šestidílná,
Kralice 1579–1594.

Bible kralická šestidílná,
Kralice 1579–1594.

nedoslovně, s nadhledem, podle smyslu, i když usilují také o přesnost. Je to rozhodující rozdíl třeba proti třetí redakci staročeského překladu nebo bratrskému Lukášovu Novému zákonu z r. 1525.

Jan Blažek se narodil v Přerově v bratrské rodině.¹⁵¹ Jméno Blažek užíval Blahoslav ještě na studiích ve Vitemberku, kde je zapsán jako Blasius. Základní vzdělání získal na středomoravských bratrských školách v Přerově a Prostějově, pak byl vyslán do Goldbergu a Vitemberku, kde ještě slyšel kázat Luthera¹⁵² a setkal se s Melanchthonem. Po těchto krátkých pobytech byl vyslán r. 1549 do Královce, odkud se ovšem musel za krátko před morem vrátit, a poté do proslulé Basileje, kde působila věhlasná univerzita a Frobenova tiskárna, v níž pracoval i český humanista a Erasmus spolupracovník Zikmund Hrubý z Jelení (Gelemius), u něhož Blahoslav bydlel. Ale hned po několika měsících bratrský student vážně onemocněl a musel opět zamířit domů.

Nášťstí ho nestihl podobný osud jako jeho bratra Martina Abdona, jenž studoval také v Královci a ve Vitemberku u Melanchthona a který už r. 1561 jako dvaatřicetiletý na těžkou nemoc umírá. Blahoslav se po návratu stal nejprve správcem prostějovské školy, zanedlouho odešel do Mladé Boleslavi k Janu Čermému, kde mimo jiné pořádal bratrský archiv (Akta jednoty bratrské). Jeho církevní kariéra byla strná: po vysvěcení na kněze r. 1553 a několika zahraničních cestách je r. 1557 zvolen biskupem a následujícího roku biskupem-písařem, tj. dohlížitelem nad veškerou literární produkcí jednoty, se sídlem v Ivančicích. Ty proměňuje na vynikající bratrské centrum (sbor, škola, zřízení tiskárny) a sám velmi plodně tvoří. Je známa jak Blahoslavova dobová podoba, vykreslená nejlépe na titulním listu ivančického kancionálu z r. 1564, tak jeho faksimilovaný podpis i jeho autograf rozsáhlého textu v Aktech jednoty bratrské. Přestože většina jeho děl zůstala tehdy v rukopise, například gramatika, k níž se ještě vrátíme, nebo *Vitua conitionatorum* (Vady kazatelů), mají velkou závažnost pro český humanismus. O širokém rozhledu svědčí tematika jeho prací: překlad Nového zákona, gramatika češtiny, hudba, historiografické spisy, rétorika ad. Při tom všem vykonával svědomitě povinnosti biskupského úřadu. Pro biblický překlad mají stěžejní důležitost dvě díla: teoretické pojednání vzniklé při úvahách o biblickém překladu (gramatika) a praktická aplikace (překlad Nového zákona).

151. K životopisu stov. například JUŠT, J.: *Biblický humanismus*, s. 27–53, JANÁČEK, Josef: *Jan Blahoslav. Studie s ukázkami díla*, Praha 1966.

152. Blahoslavova gramatika, f. 280a. Viz ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991. Dále zkracujeme na BlahGram s citací fólia.

Blahoslavova gramatika¹⁵³ je dílem excelentního observátora češtiny v jejích různých polohách stylových, chronologických, geografických i translato-logických a mistrného znalce českých biblických překladů, vzdělaného humanisty, přepínajícího při výkladu plynule z češtiny do latiny, s vyhraněnými estetickými názory na exkluzivitu českého religiolektu obohaceného o výboje humanistické epochy. Šíře a hloubka výkladu u tohoto suverénního explora-tora a milovníka mateřštiny a jejího užití v biblické translaci nemá v 16. století rovnocenného soupeře a jeho akribii ve znalosti tradice českého biblického překladu překoná až modrý abbé Josef Dobrovský. Dílo téměř dvaceti let zavřujících Blahoslavův život (gramatika byla dokončena v roce jeho smrti, ale je kompletní, přičemž *vše znovu přehlednuto jest, pilně zkorygováno i doplněno, a některým toliko k užívání vydáno*)¹⁵⁴ tehdy tiskem nevyšlo a dochovalo se unikátně v tajemství zahaleném, kdesi v severních Čechách vzniklém barokním opise z doby okolo r. 1670, mimochodem epochy velmi plodné na gramatiku češtiny. Blahoslavova *Grammatica česká* má dvě části: první je opsaná a různě podrobně komentovaná jediná předblahoslavovská gramatika češtiny, náměštské dílo z r. 1533, sepsané trojlístkem B. Optát, P. Gzel a V. Filomates, vzniklé v souvislosti s překladem Nového zákona vydaným stejného roku. Druhou část tvoří *Přídání některých věcí k Grammatyce české příhodných; tomu kdož chce dobře, totiž vlastně, pravě, a ozdobně česky mluvit i psati užitečných*. Je to sedm kapitol, „knih“, do jejichž čela je postavena nejdůležitější z nich, *artykul základní* (srov. f. 166b), o *vlastnosti (proprietas)* české řeči. Dnešními slovy, jde o formální a významovou správnost slov (konstrukci tvarů a významů) a spojitelnost slov (konstrukci skladebných dvojic a vět), tj. o správné užívání slov. V dalších knihách *Přídání* se probírají přenesené významy slov, výpůjčky, transponovaná užití (např. jednotné číslo místo množného nebo přítomný čas místo minulého), hláskové varianty, k následování vhodná a nevhodná slova, nářeční rozdíly ad. Jedna ukázka, jak Blahoslav citlivě vnímal nářeční a stylovou rozrůzněnost u vějře variant *všecek, všecek, všechen, všekem*. *Prvního víc Moravci než Čechové užívají. Druhého ti užívají jenž překřepčují. Třetí jest obecně et usitatium vulgo* [a obecně běžně] *Čechům, a zvláště in rebus theologicis; videtur etiam nominibus gravitatis habere* [v náboženských věcech; je v něm totiž cítit jakýsi odstín důstojnosti]. *Čtvrté jest staré, obsole-tum, staří kazatelé užívali ho předěšých let ještě, již nyní non est in usu* [neuvívá se ho]. *Páté jest ještě starší, et magis*

153. Souhrnné KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha 2007.

154. BlahGram f. 2a; srov. KOUPIL, O.: *Grammatykáři*, s. 123.

Bible kralická šestidílná,
Kralice 1579–1594.

Bible kralická šestiřilná,
Kralice 1579–1594.

155. BlahGram f. 270b (z edice přebíráme vždy i překlady latinských pasáží do češtiny).

156. DAŇKOVÁ, Mirjami: *Bratrské tisky ivanické a kralické (1564–1619)*, Praha 1951, s. 34–36.

157. DITTMANN, Robert: *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*, Olomouc 2012, s. 170–173.

158. ŠKARKA, Antonín: Jan Blahoslav. In: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Ed. J. HRABÁK. Praha 1959, s. 378.

159. Předmluva k prvnímu dílu Šestidílků, f. 3b. Citovaný exemplář: *Bibli české díl první [...] šestý*. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 32.377. *Knihopis* 1107. Transkripční zásady přebíráme z vydání Šestidílků: *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2014, s. 21–28.

obsoletum [a ještě zastaralejší].¹⁵⁵ Zavrátka gramatiky potvrzuje dobové zprávy,¹⁵⁶ že Blahoslav cílil na překlad celého Písma: *Příklad a pravidlo pravé češtiny, budoucím Zákonu Páně starého vykladačům [...] zdálo mi se netoliko býti užitečné ale téměř povinné* (f. 363a). Kraličtí se nepochybně řídili hlavními zásadami Blahoslavovy gramatiky, detailní znalost je prokazatelná na respektování Blahoslavovy kritiky Červenkova překladu žaltáře a jeho návrhů na lepší překlad¹⁵⁷ i některých dalších detailů (např. velmi důsledné *-ú* v převlastňovačích přidavných jménech *IDavidúú*, a to i ve srovnání s kralickým žaltářem z r. 1579, genitiv záporový ad.). Jiné Blahoslavovy zásady ovšem porušovali a totéž činil i Blahoslav, např. u ekvivalentů za řecké *archiereus* se chce držet tradičního *kníže kněžské* (f. 182b), ale sám v Novém zákoně užívá *biskup* (podle gramatiky rovněž příhodné).

Zřetelně se projevuje v gramatice vášnivá láska autora k češtině: řadí se k *českého jazyku milovným lidem* (f. 162b) a byl tak charakterizován i svými současníky.¹⁵⁸ Gramatiku píše pro ty, *kdož český jazyk a ozdobu jeho, proprijetatem [vlastnost], puritatem [čistotu], et ornatus eius [a jeho ozdobnost], miluje* (f. 167a), *vždyt funkci gramatiky obecně je podle něj zachovat řeč v její čistotě, vlastnosti i ozdobnosti* (f. 163b). Jistě není náhodné, že stejné důrazy se jako v zrcadle objevují u Kralických: když tyto Blahoslavovi následovníci vydávají počet ze svého překladatelského úsilí, na prvním místě jmenují to, aby byl český jazyk *čistý a vlastní*.¹⁵⁹ Není to nic jiného než *puritas* a *proprietas* jejich předchůdce. Biskupové jednoty v předmluvě k prvnímu dílu Šestidílků vyznávají, že se o překlad dělí z *péče vlastenské* (f. 2b), ten přitom vstupuje do dlouhé tradice snažení, aby *knihy Zákonu Božího [...] v jazyk náš český, což by nejvlastněji býti mohlo, přeloženy a vydány byly* (f. 2a). Na *vlastnější* a *nejvlastnější* překlad či interpretaci se Kraličtí v Šestidílce vícekrát odvolávají, např. v předmluvě k žalmům ve třetím dílu (f. J3b) říkají, že *alamótlh* jedni vykládají jako *nástroj muzický*, jiní jako *počátek nějaké písne* a *ko- nečně jimi nejvlastněji, K vysokému a panenskému zpěvu: jakž se nyní říká, k Altu, neb Dyskanttu: neb slovo Židovské Alamótlh vykládá se, Panny*. Podobně v marginálii ke Gn 4,7, 2S 11,25, Jb 16,9 aj.

Ještě zmínka o *ozdobnosti*: ornamentalnost jazyka je v biblickém překladu v konfliktu s přesností, o níž zde vždy jde. Blahoslav i Kraličtí proto *ozdobnost* záměrně oslabují na úkor přesnosti. Blahoslav svůj překladatelský postup popisuje takto: *Také i vlastnosti jazyku našeho pilně sem šetril, více nežli ozdob, chltěje aby slova*

obyčejná a srozumitelná, i způsob mluvení byl hladký a vážný, tak jakož sluší na Písmo svaté.¹⁶⁰ Blahoslav vyznává ještě: *od vlastnosti textu pravého mnoho odcházeti, a místo textu rozum svůj vkládati [...] nechť sem [...] Ačkoli sem tím jist, kdybych byl ne tak pilně šetřil slov jazyků [sic] toho jimž psán jest Zákon Páně, ale svobodu sobě v tom pustil, žeť mohla na mnohých [sic] místech bystřejší a ozdobnější řeč býti.*¹⁶¹ Je tedy kromě vlastnosti a vysokého stylu (vážnosti), jenž měl podle gramatiky (f. 117r) dokonce přednosti i před obecnou jasností, vyzdvižena *srozumitelnost*, předávaná obyejnými a hladkými slovy, a *přesnost* na úkor *ozdobnosti*. Stejně postupovali Kraličti: před ozdobností preferují srozumitelnost a věrnost předloze, jak uvidíme. Ostatně podle Blahoslava (f. 110r) samo šetření vlastnosti podporuje ozdobnost.

Blahoslavova vynikající znalost dřívějších překladů a rozvrstvení soudobé češtiny a vyhraněné estetické vnímání mu bránily v přijetí přímočarých mluvnických pravidel náměštské gramatiky. Jeho estetizující i jiné výjimky Kraličti pak částečně omezují: například redukují kolísání *slyšav/slyšev*, u něhož braurský biskup cítil přítomnost stylového rozdílu (*slyšav* bylo podle něho teologičtější a důstojnější), nezavrhují zcela *hle*, zpravi- delňují distribuci podob *jsem/sem*, zájmena *svůj*, zkonkordantňují náboženskou terminologii (např. nahrazují menšinové starší *zjevný hršník* v Mt 18,17 běžnějším *Publikán*), postupně redukují postfixy *-ž*, *-ť* (Blahoslav 1568 *uzdravenat*, Šestidílka Mt 8,50 *zadržavat* > Bible kralická 1596 *zadržáva*), koncové *-v* ve druhém pádě množné- ho čísla (*dnův > dnů*).

Biblický styl má být podle Blahoslava vysoký, exkluzivní, mírně archaický, prestižní, důstojný. Jazyk pře- kladu nemá být totožný s běžně užívaným jazykem, jako by *jej sobě toliko pohůnkové na pastviti čtli* (f. 120b), ale tak, *aby v společném shromáždění lidí Boha bojujících, rozličných stavův, s mnohou vážností [...] čten byl, a důstoj- ně v uších jejich vzněl* (f. 120b). Bohatá zkušenost s kazatelstvím předurčuje Blahoslava k tomu, aby zastavil sblížování českého biblického stylu s mluvenou češtinou: má na zřeteli liturgickou funkci překladu, stejně jako později Kraličti, takže eufonie vyniká při přednesu. Zmíněné zásady ve svém překladu Nového zákona skutečně naplňuje: jeho nejtypičtější znakem je umělé obnovený shodný přechodník minulý a oproti ná- městským překladatelům, vůči jejichž hovorovějšímu stylu se nejvíce vymezoval, má více dvojného čísla (*dvě*

160. Předmluva k Novému zákonu z r. 1568, f. A2b. Cit. podle KONOPÁSEK, Jaroslav (ed.): *Blahoslavův Nový zákon z roku 1568*. Praha 1931.

161. Tamtéž, f. A2b.

rybě), užívá genitiv strovnávací (*větší [...] všech bylím*), někdy pomocné sloveso ve třetí osobě préterita (např. J 3,14 *jest povyšil*, J 3,17 *jest neposlal* – Náměštití čtou *povyšil, neposlal*), z úcty k tradici marginálně ponechává imperfekturní *bíse* (marg. k 1J 1,1 a Zj 1,4), které spolu s duálem dožívaly *velut notae gratiúsque veteris lingue odor* (= jako znamení a líba vůně starobylého jazyka; f. 73b). Teologickými variantami, *voces theologice*, se mu zdají leckdy archaismy či méně frekventované varianty (*símě místo semeno, plémě místo plemeno, okázal místo ukázal, ve krvi proti v krvi*, starší a méně časté *vyslyšavše* preferuje před *vyslyševše*, snad se sem řadí i *nasál* místo *nasel*),¹⁶² nicméně ve svém překladu není konzistentní, strov. Mt 13:31 a Mk 4,27 marg. *vsál* (= vsel), ale Mt 12,34 marg. *plemeno*, Mk 4,27 *semeno*, Mt 2,9 a Sk 28,18 *vyslyševše*. Vyhýbá se rušivým latinismům a grecismům, úzce nářečným slověům, netvoří neústojně nová slova, nepřekládá otrocky, přitom ale provádí hlubokou, systematickou revizi tradičního českého překladu Nového zákona kritickou konfrontací s nejnovějšími řeckými a latinskými pomůckami své doby. Kraličtí budou jeho biblický styl vybrušovat zejména v hláskosloví, např. omezováním podob s protetickým *v-*, s náslovným *ou-* nebo *sej*.

Blahoslavův překlad Nového zákona vyšel poprvé r. 1564, podruhé o čtyři léta později a byl pak, po nemalé revizi a doplnění poznámkového aparátu, včleněn do Šestidítky, načež sdílel osudy jejího textu. Jeho překlad je určen, podobně jako Kralické bible, podle začátku předmluvy *Kněžím a zprávcům lidu Páně, těm kteříž Českým jazykem služby Boží v lidu jeho konají*.¹⁶³ Obě Blahoslavova vydání z 60. let jsou doložena v typografických variantách. Když začal překládat, nevíme, překlad dokončil na výzvu souvěrců, jako úkol uložený celou radou (*officio a toto syndério impositis*, f. 363a). Přihlížel nepochybně k řečtině, latinským překladům i české tradici, jeho překlad je vlastně citlivou, ale důkladnou opravou tehdy nejrozšířenějšího a oficiálního znění Nového zákona ve znění Melantrichových vydání na vulgátním půdorysu, s nimiž sdílí asi 95 % textu. Citlivý přístup k tradici se odráží také na kontinuitě znění vlastních jmen a náboženské terminologie, což ovšem neznamená, že by do nich Blahoslav nezasahoval, například doplňuje vlastní jména přítomná v řeckém textu, jež vulgátní tradice nemá (např. Sk 20,15 *Trogyllí*), a upravuje i termíny (oproti Melantrichovi má například častěji *biskup* místo *Kněže Kněžské*, bratrské *zbor* místo *Církev*). Změn ve druhém vydání je málo a týkají se zejména

162. BlahGram f. 240a, 258b, 266a, 267b.

163. Předmluva k Novému zákonu z r. 1564, vědecká knihovna v Olomouci, sign. 32653, f. A2a. Podobně i v Novém zákoně z r. 1568.

poznámkového aparátu, jenž byl zdvojnásoben; z českých překladů poskytl různocnění zejména náměsítký Nový zákon 1533 na základě Erasmova latinského překladu a doslovný Lukášův Nový zákon z r. 1525, největší vliv měl na Blahoslava Bezův překlad s anotacemi¹⁶⁴ a Erasmus (na něhož v gramatice odkazuje více než padě-sátkrát) s anotacemi, u marginálií ve druhém vydání jsou Erasmus a Beza zhruba srovnatelní.¹⁶⁵ Dále měl jistě po ruce Vulgátu, překlad Sebastiana Castelliona, Curyšskou bibli, Vatablovu bibli, Lutherův překlad, četné tisky českých biblí a Nových zákonů i některé české rukopisy a další pomůcky.

164. SOUČEK, Bohuslav: *Česká Apokalypsa*, s. 166.

165. Stov. DUŠEK, Jan: *Filologické marginalie v Janově evangéliu Blahoslavových překladů Nového zákona*, Praha 2015 [nepublikovaná diplomová práce], s. 93. Beza ovšem v anotacích cituje často Erasma.

Vznik Bible kralické šestiřádkové a její překladatelé

obové zprávy o překladu jsou velmi sporé. Fámý, že jednota chystá nový překlad, se šířily už r. 1562, r. 1577 byl údajně vyslán k Melantrichovi jezuita, aby vyzvěděl, kde se tiskne bratrská bible.¹⁶⁶ Akta jednoty bratrské zaznamenávají začátek překladu v první polovině roku 1577: „*Toho roku také začalo vykládání Biblí v Evančičích, což odjítiím Mistra Mikuláše k přátelům a potom smrti*

B. Štefanovou přetřženo a zase teprv druhého roku k jaru v ruce vzato a vykladači na Kralice i s impressí obrázení.“¹⁶⁷

Z této kratičké zprávy plynou přece jen důležité informace: střediskem překladu byly zprvu Ivančice, vedoucí roli za jednotu měl Blahoslavův nástupce v úřadu biskupa-písaře Ondřej Štefan a nebylo možné překládat bez hebraisty Mikuláše Alberta z Kaménka. Zároveň vznikla časová prodleva téměř asi jednoho roku: Štefan ze-mířel 21. 7. 1577 a v překladu se pokračovalo až na jaře r. 1578. Hypotéza, že Štefan měl překlad knihy Genesis hotov už r. 1575, zatím nebyla potvrzena.¹⁶⁸ Podle našeho názoru je už v prvním díle Šestiřádky nepochybný

166. DANKOVÁ, M.: *Bratrské tisky*, s. 24.

167. JUST, Jiří: The Kralice Bible (1579–1594) and Its Later Editions. In: *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*. Turnhout, v tisku.

168. POSPÍŠIL, Adolf: *Třetí svoboda*. Hus 46, 1934, s. 159. DITTMANN, R.: *Dynamika textu*, s. 182.

vliv pětidílného Tremelliiova-Juniova překladu, formálního vzoru celého uspořádání Starého zákona Šestidílků a předlohy sumářů, jenž začal vycházet roku 1575 nebo 1576.¹⁶⁹ Brzy poté se musel postupně dostávat na Moravu, a tak podle všeho můžeme věřit zprávě z Akt, že s překládáním se začalo v r. 1577, a to, jak jsme uvedli, v první polovině roku. Na Moravu se tehdy dostal asi jen první díl Tremelliiova překladu, který už ovšem obsahuje za předmluvami rozvržení celé bible do pěti svazků. Pokud jde o jeho třetí díl, ivančický Estrom Rüdinger v předmluvě ke třetímu dílu své *Libri Psalmorum paraphrasis latina* s datem 1. 8. 1579 píše, že Tremelliův překlad právě dostal, kdežto v předmluvě k 1. dílu ze 4. 2. 1579 si posteskli, že jejich doposud nemá.¹⁷⁰ Tremelliův překlad žalmů ovšem nepochybně sloužil jako předloha kralického vydání žaltáře z r. 1579 (už ten užívá číslování versů, zřejmě jako první žaltář v české tradici). Nastíněné chronologii odpovídá i další Rüdingerova zpráva, že překlad žaltáře z r. 1579 vyšel až po prvním dílu Šestidílků,¹⁷¹ překlad Pentateuchu byl podle pozdější zprávy A. Węgierského dokončen 29. 5. 1579.¹⁷² Autentický exemplář Tremelliiova-Juniova překladu z majetku Daniela Vettera, syna Jiřího Strejce, se dochoval ve wrocławské univerzitní knihovně. Vazba pochází z let 1578 a 1579 a vykazuje shody s vazbou 12. a 13. dílu Akt jednoty bratrské, redigovaných Janem Eneášem v Ivančicích.¹⁷³ Exemplář byl skutečně používán, o tom svědčí přeškrtnutí errat za Deuteronomiem a jejich zanesení přímo do textu formou poznámek, na konci druhého dílu však nebyla přeškrtnuta všechna errata (zaneseny v textu jsou jen opravy k Joz, 2Pa a Ezd), a snad i proto se v kralickém překladu objevuje chyba z Tremellia v Sd 11, 33, na níž upozornil J. Konopásek (místo *ut offeram* opravují errata na *aut offeram*, ale Kraličtí mají *abych to obětovat*)¹⁷⁴ a jež je v erratech opravena. V seznamu knih kralické knihovny stěhovanych r. 1628 do exilu se zachoval záznam: „Biblia Tremellii, 2 voluminibus, absque Novo testamento“¹⁷⁵ Není pochyb o tom, že je to výše zmíněný, ve dvou svazcích svázaný pětidílný

169. Roky vydání 1575–1579 uvádí AUSTIN, Kenneth: *From Judaism to Calvinism. The Life and Writings of Immanuel Tremellius (c. 1510–1580)*. Aldershot 2007, s. 147. Roky vydání 1576–1579 uvádí *Verzeichniß der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts* (= VD16) pod číslem ZV 1566 (datum 1576 je podle titulního listu druhého dílu, první díl je datován 1579), roky 1577–1579 uvádí VD16 B 2888. Třetí, čtvrtý a pátý díl mají na titulním listu datum vydání 1579 (podle exempláře Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sign. 401.1161-II / = Brzeg Ant. II 19–20). Také podle J. KONOPÁSEK vyšel první díl už r. 1575 nebo 1576, viz KONOPÁSEK, Jaroslav: *Dvě studie o Bibli kralické*. Sborník filologický 9, 1931, s. 127. Zmíněný wrocławský exemplář, používaný přímo Kraličskými, nese na titulním listu prvního dílu datum 1575, viz Weronika Karlaková, „Hic liber Ducali Bibliothecae offeratur a Fratibus Moravis...“ – brzeski epizod z dziejów Jednoty po pożarze Leszna. In: *Libri magistri nuti sunt. Pocta Jaroslava Kášparové*. Eds. A. CIŠÁŘOVÁ SMÍTKOVÁ – A. JELÍNKOVÁ – M. SVOBODOVÁ. Praha 2013, s. 181.

170. DANĀKOVÁ, M.: *Bratrské tisky*, s. 50.

171. Tamtéž, s. 21.

172. Tamtéž, s. 23.

173. KARLAKOVÁ, W.: „Hic liber“, s. 159; JUST, J.: *The Kralice Bible*, v tisku.

174. KONOPÁSEK, J.: *Dvě studie*, s. 130–131.

175. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Bratrská knihovna kralická*, Slavja 39, 1970, s. 595. Upravujeme velká písmena.

překlad (do prvního svazku byly svázaný první dva díly, podobně jako je tomu u exempláře zachovaného ve Strahovské knihovně,¹⁷⁶ do dalšího zbylé tři).

Překladařská skupina se v Kralicích scházela zřejmě jen občas, důležitým místem bylo přitom nedaleké biskupské sídlo v Ivančicích, kde v době příprav a realizace překladu působili biskupové-pisáři Ondřej Štefan a po něm Jan Eneáš. Tamější bratrské gymnázium řídil po celou dobu tišší Starého zákona vynikající učenec E. Rüdinger, jenž ale neovládal češtinu. Přimo v Kralicích byl situován Izaiáš Cibulka († 1582), překladař a po něm Jan Eneáš. Tamější bratrské gymnázium řídil po celou dobu tišší Starého zákona vynikající učenec E. Rüdinger, jenž vyšel tiskem poprvé r. 1579. Bezpečně také víme, že poznamkový aparát šestého dílu rozšířil a revidoval Jan Němcanský a že mezi prvními překladaři byli Ondřej Štefan a Mikuláš Albert z Kaménka. Podíl ostatních překladařů zatím nelze zjistit.

Nejpozději učencem z překladařského týmu byl Mikuláš Albert z Kaménka. Mistr svobodných umění z Vítemberku, ředitel bratrských učilišť, správce německojazyčných sborů, Veleslavínův spolupracovník, od r. 1611 první řádný profesor hebrejštiny na pražské univerzitě, r. 1612 a 1616 byl zvolen děkanem artistické fakulty. Filologické nadání podělila jeho dcera Alžběta (někdy mylně jmenována jako Kateřina), jež ovládala mj. hebrejštinu, řečtinu a latinu.¹⁷⁷

Ondřej Štefan byl vzdělán ve Vítemberku, měl kontakty s některými předními evropskými učiteli (Theodor Beza, Hieronymus Zanchi, Hubert Languet), získal na ivančické gymnázium profesora z vitemberské univerzity Esroma Rüdinger a vysíláním bratrským mládežnicům na zahraniční univerzity se zasloužil o personální zabezpečení překladu i o dobudování knihovny.

Dva učenci působili jednotě, jež kladla důraz na disciplínu a kázeň, nemalé potíže svou neukázněností: Jiří Strejc, jenž studoval v Královci a Tubinkách, básnický nadaný autor mimořádně oblíbené žalmové parafráze (poprvé vyšla r. 1587, celkem 23 zjištěných vydání), překladař Kalvinových *Institucí*, a Lukáš Helic z Poznaně, z rodiny konvertity ze židovství, jenž byl ceněn pro své znalosti hebrejštiny, vášnivý polemik, vysvěceny na bratrského kněze, který často a bez vědomí bratrských biskupů odjížděl z Moravy, takže spolupráce byla obtížná.¹⁷⁸

176. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BB II 24.

177. VACULÍNOVÁ, Maria: Včela na růžích... Alžběta z Kaménka, dcera pražského profesora hebrejštiny. In: *Libri magistri nostri sunt. Pocta Jaroslava Kašparové*. Eds. A. ČISAROVÁ SMITKOVÁ – A. JE-LINKOVÁ – M. SVOBODOVÁ. Praha 2013, s. 383.

178. K životopisům stro. JUST, J.: *The Kralice Bible*, v tisku.

179. Předmluva je určena *Kněžím a Zpřávcům [sic] duchovním, v Jednotě Bratrské, službami Církevními, lidu Křesťanské-
nu přisluhujícím, i každému Čtenáři pobožnému*. Viz exemplář Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 305149-D, f. 2b. Zachovaná předmluva 1613: NK Praha, sign. 54 B 10.

180. JUST, Jiří: *Biblí svatá 1613*. Poslední realizované předbélohorské vydání Bible kralické ve světle nových zpráv. In: *Amica Spensa Mater: Bible v čase reformace*. Ed. O. HALAMA. Praha 2014, s. 287.

181. Srov. DANKOVÁ, M.: *Bratrské tisky*, s. 134.

182. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Šestidílná Kralická bible jako projekt komentovaného překladu*. Časopis Národního muzea 167, řada historická, 1998, č. 3–4, s. 1.

183. KNOZ, Tomáš: *Karel st. ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008, s. 196.

184. Tamtéž, s. 190.

185. Pěkné svázanou českou bibli měl dostat od bratří např. jejich lešenský pán z rodu Leszzyrňských, viz ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957, s. 370.

Překlad je podle předmluvy k prvnímu dílu určen totožným adresátům jako Blahoslavovy Nové zákony: *Kněžím a Zpřávcům lidu Páně, těm kteříž Českým jazykem služby Boží v lidu jeho konají* (f. 2a). Toto určení ponese i jednodílka 1596 a s malými obměnami i poslední kralické vydání r. 1613.¹⁷⁹ Určení pro kazatele se projevuje i na dalším místě v předmluvě, na f. 4a při vysvětlení bohaté struktury na tiskové stránce: in margine jsou mimo jiné *loci communes, t. krátká a obecná naučení*, a to proto, *aby odtud pomoc kazatelé Božího slova měli*. Byla to tedy pomůcka pro kněze, vzhledem k rozsahu i velmi nákladná (navíc nutno počítat s dalšími náklady na vazbu), distribuovaná z kralic cílové skupině přes biskupská centra.¹⁸⁰

Zázemí a realizace: Žerotínovo mecenášství, knihovna a tiskárna

znik Bible kralické šestidílné by nebyl možný bez mecenášství Jana st. ze Žerotína. To on poskytl na svém náměštském panství místo pro tiskárnu, blízko jeho panství sídlili oba biskupové-písaři řídící a dozorující práce na překladu (O. Štefan a J. Eneáš), on financoval počáteční realizaci celého projektu.¹⁸¹ Náklonnost k jednotě podědil i jeho syn Karel st. ze Žerotína, prozíravý státník a nejdůležitější podporovatel jednoty v prvních desetiletích 17. století, a jeho bratr Jan Diviš, pod jejichž patronací od r. 1583 až do r. 1619¹⁸² vycházely z kralické tiskárny zbývající díly Šestidílnky, jednodílnky z let 1596 a 1613, kralický Nový zákon z r. 1596 a 1601 a další tištěná produkce jednoty.¹⁸³ Byl to Karel, kdo pomohl tiskárnu i knihovnu přepravit do exilu. Jednota se jim odvděčovala dedikacemi spisů (např. Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* je věnován Karlovi st. ze Žerotína)¹⁸⁴ nebo zvláště reprezentativními exempláři¹⁸⁵ (např. jeden z nejkrásnějších a nejlépe zachovaných, ale bohužel neúplných kompletů Šestidílnky patřil Janu Divišovi a je

dnes uložen ve wrocławské univerzitní knihovně; na dobové vazbě z r. 1601 jsou iniciály ID ŽŽ /Jan Diviš ze Žerotína/).¹⁸⁶ Pro tehdejšího majitele náměstského panství Jana Diviše byl vyroben také velmi nákladný exemplář Bible kralické z r. 1613: měl nádhernou vazbu se stříbrným kováním, na rubu titulního listu byl vytištěn žerotínský erb a celý exemplář byl tištěn na pergamentu, a proto byla tato obvykle jednodílná edice svázaná ve dvou svazcích; knihu pak získal Karel st. ze Žerotína.¹⁸⁷ Není vyloučeno, že Kraličtí při překladu některé tituly z žerotínských knihovny, uložené na nedalekém náměstském zámku, využívali. Snad to mohl být i rukopis Padeřovské bible, jenž byl okolo r. 1600 znovu svázán Karlem st. ze Žerotína¹⁸⁸ a s nímž byly zjištěny textové shody.¹⁸⁹

Kraličtí ovšem měli svou vlastní špičkovou knihovnu. Zachovaly se dva rukopisné katalogy při stěhování do exilu r. 1628: seznam knih směřujících z Kralic do Vratislavi (kde se o ně staral mj. Komenský), které později v Lešně r. 1656 shořely,¹⁹⁰ a knihy, jež se dostaly r. 1629 do Břehu (polsky Brzeg), nového sídla původně ivančíckého biskupa Jiríka Erasta. Některé bratrské knihy byly odeslány do Uherské Skalice, např. pět dílů Antverpské polygloty, patřící asi Lukáši Helicovi, knihy patřící Janu Blahoslavovi, Janu Eneášovi ad.¹⁹¹ Jen ve vratislavském seznamu je na 900 tisků (cca 750 titulů, další jsou duplikáty)¹⁹² od více než 300 autorů, z toho tvoří cca dvě stovky biblistické pomůcky překladové a výkladové. Naprostá většina (680 titulů) je latinských, ale je zde i několik verzí hebrejské bible, stěžejní dobové humanistické překlady (Tremelliův–Juniiův, *Biblia Tigurina*, *Biblia Vatabli*, *Biblia Lutheri*, *Biblia Münsteri*), několik verzí Nového zákona (*Erasmii Roterodami Novum testamentum Graeco-Latinum*, *Erasmii Novum Testamentum Graecum*, *Novum Testamentum Tremellii*, 2 *voluminibus*), českých překladů (dvě Bible pražské, *Biblí česká pargaminová*), několik gramatik hebrejštiny a řečtiny, několik verzí žaltáře atd.¹⁹³ Kraličtí s některými tisky z tohoto seznamu prokazatelně pracovali.¹⁹⁴

K důležitým předpokladům zdaru celého projektu patřila kvalitně vybavená a řízená tiskárna. Tu jednota dlouhou neměla, a tak pro ni na počátku 16. století tiskli jiní tiskaři. Až na počátku 60. let, r. 1562, byla v Ivančicích zřízena bratrská tiskárna, podřízená Janu Blahoslavovi. Některé tisky mají impresum znějící jen *In Insula Hortensi*, *Ex Horto*, *In Horto nostro*, užíval se papír bez filigránu.¹⁹⁵ O tiskárně se ovšem brzy vědělo.¹⁹⁶ Roku 1578

186. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sign. 389.589 I-V.

187. JUST, J.: *Biblií svatá 1613*, s. 289.

188. KYAS, V.: *Česká bible*, s. 102.

189. SOUČEK, B.: *Česká Apokalypsa*, s. 165.

190. BOHATCOVÁ, M.: *Bratrská knihovna kralická*, s. 594.

191. Táž: Šestidílná Kralická bible jako projekt, s. 10–11; Táž: Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts. In: *Kralitzer Bibel / Kralická bible. Band 7. Kommentare*. H. ROTHE – F. SCHOLZ (eds.), Paderborn etc. 1995, s. 91.

192. Táž: *Schriftsteller der europäischen Reformation in der Bibliothek der böhmischen Brüder*. Gutenberg-Jahrbuch 1970, s. 219.

193. Stov. táž: *Bratrská knihovna kralická*, s. 594–602.

194. DIITMANN, R.: *Dynamika textu*, s. 91–155.

195. K tiskárně souhrnně VOIT, Petr: Tiskárna bratrská (Ivančice–Kralice–Lešno). In: *Encyklopedie knihy. Starší knižnísk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha 2006, s. 893–896.

196. DAŇKOVÁ, M.: *Bratrské tisky*, s. 130.

byla přestěhována na nedalekou kralickou tvrz. Za Šestidílkou a jednodílkou z r. 1596 stojí jako tiskař Zachariáš Solin Slavkovský († 1596), za posledním vydáním z r. 1613 Václav Elam († 1622). Na rozdíl od bratrských kancionálů, vyzdobených dřevorezy zpodobujícími biblické děje, jsou bible kvůli teologickému směřování – oproti dosavadnímu úzu všech českých tištěných biblí od r. 1489 – bez narativních ilustrací. Pozornost je upřena na krásu slova a dekorativní prvky se omezují zejména na začátky jednotlivých biblických knih (nejpropracovanější ozdobné iniciály, dřevorezové výsky) a jejich konce (viněty, maureska na závěr 6. dílu) a ovšem také celkové provedení tisku. V žádném případě to však neznamená typografickou podřadnost, právě naopak: kralická tiskárna se jako první u nás vyznačovala kapitolovou bohatostí a řemeslnou náročností.¹⁹⁷ Mimořádně náročnou sazbu má Šestidílka, tištěná v kvartovém formátu, s množstvím poznámek na okrajích, případně i v dolní části strany. Inspirace se i v tomto ohledu spatřuje v Tremelliově a Juniově latinském překladu. Naopak z jiných zdrojů pochází výrazný manýristický dekor.¹⁹⁸ Až na Blahoslavovy tisky je dodržována autorská kolektivní anonymita bratrských tisků, naznačovaná ovšem někdy důmyslně skrytými monogramy a emblémy tvůrců a korektorů, z nichž většina dosud není identifikována. Díky rozsáhlému archeologickému výzkumu se ve druhé polovině 20. století podařilo na kralickém tvrzišti nalézt co do množství světově unikátní počet tiskařských literek (několik tisíc) – ty byly odlévány přímo v bratrské tiskárně¹⁹⁹ – i další pomůcky jako střípky kelímků na barvu, tiskařské špendlíky, notový linkovač a pod.²⁰⁰

Bible kralická, první český překlad bible čerpající soustavně z originálních jazyků, je v prvním vydání rozdělena na šest dílů, vyšlých mezi lety 1579 a 1594. Formální koncepce Starého zákona napodobuje tehdy právě vydaný Tremelliův a Juniovův překlad, nejlepší protestantský překlad Starého zákona: rozvržení do pěti dílů, sumáře kapitol, včlenění apokryfů do pátého svazku a jejich pořadí. Vliv tohoto překladu je nejmarkantnější i v textové rovině,²⁰¹ některé pasáže byly prokazatelně přeloženy přímo z něho. Nový zákon, revidovaný Blahoslavův text z r. 1568, s margináliemi rozmnoženými na dvojnásobek, vyšel r. 1594 (s datem ukrytým v závěrečné mauresce) po delší odmlce po pátém dílu, pak v kapesním formátu bez poznámek (1596) a znovu byl vydán po rozebrání šestého dílu – opět revidován a s dále rozhojněnými komentáři – r. 1601. Šestidílka jako první

197. VOUI, Petr. *České tištěné Bible 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury*. Česká literatura 61, 2013, s. 494.

198. Tamiěž, s. 494. DAŇKOVÁ, M.: *Bratrské tisky*, s. 22–24, uvádí, že jde o formát osmerkový.

199. Týž: *Tiskárna bratrská (hvančice-Kralice-Lešno)*, s. 894.

200. Srov. BOHAICOVÁ, Mirjam: První tiskárna řízená kolektivní autoritou. In: *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990, s. 227.

201. NOVÁKOVÁ, Julie: *1/4 století nad Komenským*. Praha 1990, s. 164.

tisk celé bible u nás čisluje verše. Díky nedávnému mimořádně cennému nálezu archivu bratrského biskupa Matouše Konečného víme také, kolik exemplářů z tisícového nákladu Šestidílký (6. díl už ve verzi z r. 1601) nebylo z kralického składu distribuováno ještě k 27. 1. 1618, o čemž Konečného zpravuje dopisem toho data přerovský biskup Jan Lanecký: „Dílu druhého jest ještě 178 exemplářů, třetího 144, čtvrtého 249, pátého 523, šestého 513.“²⁰² Zpráva se objevuje v souvislosti se započatím revizních prací na Šestidílce, přičemž už v lednu 1618 byly korigovány žalmy a chystala se revize prvního dílu, ale tisk znemožnil vnější okolnosti.²⁰³ Ještě v exilu je k r. 1635 v dekretech bratrského synodu doložen další plán na revizi Šestidílký včetně rozdělení práce na jednotlivých dílech i s naznačeným mechanismem provádění korektur, ale realizaci opět zabránily vnější podmínky, takže komentovaná Kralická bible šestidílná vyšla v přetisku opět až po čtyři sta dvaceti letech od dokončení původního kompletu, roku 2014.²⁰⁴

Jazyková stránka Bible kralické

olektivním překladem bible, ústředního textu evropského raného novověku, vyvrcholila dlouholetá snaha jednoty bratrské o vlastní překlady biblického textu. Bible kralická je považována za dílo excelentních jazykových kvalit, za dílo s nejkrásnější češtinou střední doby a za vrchol českého humanismu. Překladatelům se podařilo vynikajícím způsobem sevit rozpětí, které obsáhl. Překlad je jednolitý, i když se na něm podílelo jistě více než deset osob (počítáme-li také Blahoslava). Je to překlad využívající předlohy v původních jazycích bible, ale jeho čeština netrpí neústrojnými hebraismy, grécismy nebo latinismy. Je to překlad nový, ale zároveň do sebe absorbuje přechozí českou překladatelskou

202. JUST, J.: *Bibli svatá 1613*, s. 291.
203. Stov. tamtéž, s. 291–292. Podle P. Voita vyšel první díl v nákladu 2000 kusů, viz VOIT, P.: *Tiskárna bratrská (tvarně-če-Kralice-Lesno)*, s. 894.
204. *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*. Praha 2014.

205. Např. KNOZ, T.: *Karel st. ze Žerotína*, s. 185.

206. Stylistické rovmovahy se nepodařilo dosáhnout např. významnému náměš-
fskému Novému zákonu z r. 1533, jenž
užívá na jedné straně výrazných prvků
hovorového jazyka, na druhé straně
orockých latinismů.

207. BALABÁN, Milan: *Píseň písní v českých
překladech 15.–21. století*. Praha – Lito-
myšl 2003, s. 22.

tradici včetně staročeských překladů. Je to překlad vyhraněně konfesní, ale přesto čerpal z reformovaného Bezy (jehož knihovna, dodejme mimochodem, se pak ocitla na Moravě na hradě Buchlově),²⁰⁵ katolické Polygloty antverpské i protestantského Tremelliova překladu. Vznikl zejména na Moravě, ale je jazykově a prapopisně kompromisní mezi Moravou a středními Čechami. Je to překlad dbající na přesnost, a to v té míře, že překladatelské dodatky odlišuje menším typem písma, ale zároveň je to dílo s vysokými uměleckými kvalitami. Dodržuje se Blahoslavem vytyčená a popsaná exkluzivita vysokého biblického stylu se zásadou stylistické disimilace a humanistické synonymie, ale zároveň je – pomocí poznámkového aparátu – překlad osvěžován prvky mluveného jazyka.²⁰⁶

Akcenty svého překladu představují Kraličtí čtenářům v předmluvě k prvnímu dílu: *Nejprv, text Český aby byl čistý, vlastní, srozumitelný, obyčejný, vážný, (jakož na svatá Písma příleží,) vykladači bedlivě a věrně, pokudž možné bylo, a Bůh na ten čas darů svých jim uděliti ráčí, o to se vši pilností se snažovali* (f. 3b). Ano, je to zcela zřetelná ozvěna Blahoslava, i on mluví o *vlastnosti, čistotě, srozumitelnosti, obyčejných, hladych a vážných* slovech při svém překládání, jak jsme četli výš. I u Kralických ustupuje v překladu *ozdobnost* přesnosti, když vědomě porušují zásadu stylistické disimilace, tj. neopakování téhož dvakrát, a *větším dílem* zachovávají, aspoň v marginálních, *opětování jednoho slova [...] i sentenci celých* dle předlohy (f. 3b). Avšak v poetických knihách, třeba Písní písní, vybrušují rafinované hláskové instrumentace jako nápodoby názvuků hebrejského originálu²⁰⁷ a i jinde dbají na libozvučnost. Důraz na srozumitelnost je zásadní: *kazatelé potřebují takový text, aby se jemu dobře rozuměti mohlo* (f. 2a). Podle potřeby užívají překladatelský dodatek, *bez něhož řeč Česká, neb zdála by se neplná, neb nesrozumitedlná* (f. 3b). Místa *k vyrozumění neshadnější* se vykládají v marginálních poznámkách (f. 4a) a tamtéž se kladou i překlady hebrejských vlastních jmen, *aby lépe z toho i textu rozuměno bylo* (f. 4a). Kapitoly se dělí na číslované verše *pro lepší smyslu slov vyrozumění i jistší se v něm utvrzení* (f. 4a). Úsilí o srozumitelnost se projevuje ve vysouvání různých typů rušivějších doslovných hebraismů, grécismů, arameismů či latinismů do marginálií, v užívání opisného vyjádření nebo v lexikografických výkladech nejasných slov,

např. význam hebrejského kořene *z-h-rv* Ez 3,17 vykládají v marginalii: *to slovíčko Zachar, vlastně blyštětí, a svítí, neb osvěcovati znamená.*

Citlivé kompromisní řešení vůči tradici a inovaci našli překladatelé v tom, že z tradicí ustáleného českého textu ponechali co nejvíce, mimo jiné většinu fixovaných znění vlastních jmen, která obecně málo podléhají změnám. Jen starobylé a vznešené *Hospodin* široce obnovují (f. 3b) a na místě hebrejského *’él* mají podle *Tremellia Bálh sílný*, objevující se i v zaltáři z r. 1579. Při zavedení odkazů na verše pomocí číslíc ponechávají i starší písmenné dělení kapitol jak v odkazech, tedy např. *Mat 5.d.23* (f. 4a), tak i v samotných kapitolách. Podržíují i paralelní starší číslování žalmů. Čtème tedy ohleduplnou modernizaci, shodující se s tradičním Melantrichovým textem zhruba z 80–90%.

Kompromisní řešení mezi západní, hlavně středočeskou češtinou (již Blahoslav s východočeskou považoval za nejhezčí, na rozdíl od své rodné hanáctiny), která byla základem spisovného jazyka, ale v 15. století se od něho některými probíhajícími hláskovými změnami začala odlišovat, a češtinou východnější části Moravy, jež zachovává z nářečí českého jazyka hláskoslovně nejarchaičtější stav, vyplývá částečně už z moravského původu překladu a z jazykového zázemí překladatelů, ale také asi z územního rozložení počtu členů a kněží, v němž zhruba v poměru tři ku dvěma převažovala Morava.²⁰⁸ Ono šťastné nalezení *průsečíku* nám musí připomenout Blahoslavovo pojetí *vlastnosti* (proprietas) českého jazyka, jež je „průsečíkem charakteristik sociálních a geografických“.²⁰⁹ Kraličtí, jak už víme, usilovali o to, aby jejich překlad byl *vlastní* (Biblkrali, předmluva k 1. dílu, f. 3a). Většina překladatelů pocházela z Moravy a tam také působila, někteří další měli rodiště nebo působišťe v Mladé Boleslavi. Iniciátorem díla byl rodilý Přerovan Jan Blahoslav († 1571), jeho nástupcem Ondřej Štefan z Prostějova, většina dalších translátorů se také narodila na Moravě (Jan Kapito a Izaiáš Cibulka v Bystřici nad Pernštejnem, Jiří Strejc v Zábřehu na Moravě, Jan Němčanský a Pavel Jessen v Uherském Brodě). Jan Efraim a zřejmě i Jan Eneáš pocházeli z důležitého biskupského sídla v Mladé Boleslavi. Jímí přišli z území dnešního Polska: Mikuláš Albert z Kaménka se narodil v Krappitz (dnes Krapkowitz) v Horním Slezsku (jeho mateřštinou mohla být němčina) a Lukáš Helic pocházel z Poznaně. V době vzniku Bible kralické šestidílné působili,

209. KOUPILO, O.: *Grammatykání*, s. 132.

208. Údaje se vážou ke konci druhého desetiletí 17. století, v Čechách měla tehdy jednota bratrská cca 16 000 věřících a 80 kněží, na Moravě asi 24 000 stoupenců a 120 kněží, viz GAŽI, Martin – NOVOTNÝ, Miroslav – RYANTOVÁ, Marie: *Duchovenstvo. In: Společnost českých zemí v raném novověku*. Praha 2010, s. 104.

pokud víme, skoro všichni překladatelé v moravských sborech (Kralice nad Oslovou, Ivancice, Třebíč, Lipník nad Bečvou, Hranice na Moravě, Fulnek, Valašské Meziříčí, Slavkov u Brna), jediné doložené působiště v Čechách je středoecké centrum Jednoty v Mladé Boleslavi, Jan Efraim působil později v Tuchoměřicích blízko Prahy. Nepřekvapuje, že řídicí osobnosti celého projektu byly lokalizovány v Kralicích a Ivancích a všichni byli členové úzké rady: biskup-písař Ondřej Štefan a po jeho smrti nástupce v tomto úřadu Jan Encáš, na prvních třech dílech se asi významně podílel Izaiáš Cibulka.

Moravsko-středoecký charakter si překlád uchoval i v dalších vydáních. Drobnou revizí biblického textu Šestidílků pro jednosvazkové vydání Bible kralické r. 1596 byli pověřeni Mikuláš Albert z Kaménka, Adam Felin (rodák z Mladé Boleslavi, jenž byl od r. 1594 správcem slavkovského sboru) a Samuel Sušický (narozen snad v Horažďovicích), na něž dohlížel Jiří Strejc. Významnou revizí šestého dílu pro samostatně vydaný Nový zákon r. 1601 vykonal Zachariáš Ariston, rodák z Kyjova, jenž působil ve sborech v Napajedlích, Březoloupech, Valašském Meziříčí, Přerově a Ivancích.

O nářečním původu sazečů a korektorů Kralické bible nevíme bohužel téměř nic. Vedoucím pracovníků kralické tiskárny a tiskařem Šestidílků byl Moravan Zachariáš Solín ze Slavkova u Brna, v tiskárně se pohybovali např. Jan Tejnský z Tejna nad Vltavou a Martin Dadán ze Slížan u Kroměříže.²¹⁰ Jazykové zázemí těchto při produkci knihy důležitých osob se přitom v jisté míře obvykle promítlo do výsledné podoby tisku. Jen raritně jako součást vazby jiného tisku se nám dochoval zlomek korekturních obtaňů jednoho tisku z bratrské produkce, a to kancionálu *Písňné duchovní evanjelistské* z r. 1572.²¹¹ Ke korekturám se ještě vrátíme níže u Bible kralické z r. 1613.

V hláskosloví se kompromisní řešení mezi středoeckou a moravskou částinou projevilo nejzřetelněji.²¹² S územ v Čechách má Bible kralická společnou dvojhlásku *ou* (s *ženou*), *ej* ze staršího *aj* (*nejlepší*), *íz* z po měkkých souhláskách (*dřáve*), *šťza šč* (*šťastně*), výsledky přehlásek, jež na Moravu nedošly (*naše skála*, nikoli *naša*; *práci naši*, nikoli *prácu našu*). Avšak ponechává se starší *y* (*mladý*), *é* po tvrdých souhláskách (*dobrého*), podoby bez protetického *v-* (*obecně*, nikoli *vobecně*), měkké *p* v přičestích *pát*, *pál* od kořene **pē-* (např. Júd 10,4 *při-*

210. CHALOUPKA, Jan: *Ochránci, překladatelé a tiskaři kralické tiskárny (1562–1656)*. Časopis Moravského muzea, scientiae sociales 66, 1981, s. 96 a 103.

211. Moravské zemské muzeum v Brně, fond 21 G II/181, inv. č. 217. Vystaven byl na expozici Bible kralická 1613–2013, konané r. 2013 v Národním knihovně v Praze.

212. Srov. DITTMANN, Robert: K jazyku Bible kralické. Moravismy a zásady Jana Blahoslava. In: *Amica Sponsa Mater. Bible v čase reformace*. Ed. O. HALAMA Praha 2014, s. 273–281; DITTMANN, Robert: Jazyková stránka Bible kralické. In: *Za Kralickou do Kralic aneb 400. výročí Bible kralické*. Ed. J. MITÁČEK. Brno 2013, s. 71–78. Z těchto textů zde vycházíme.

pála spinadla = připjala, 2Mak 14,34 *spávšě ruce k nebi* = spjavšě, sepnuvšě, Mdr 5,22 *z dobře nap'átého lucštšě = napjatého*)¹³ a rozlišuje se podle Blahoslavova vzoru systematicky dvojí *l*, a to *l* střední (*lítost*) a *l* tvrdé (*slušeti*), jež v pražské češtině začaly splyvat už v Husově době.

Kompromisní a konzervativní je i ponechané řešení při psaní *i* po *č*, *č*, *ř* a zejména *š*: po těchto hláskách totiž středomoravská nářečí vyslovovala v té době *y*, *ý* a o výslovnosti *s* *y* svědčí i Blahoslavova gramatika, nejzřetelněji po *š*, srov. *šýp, žyd, řýp, počýtati* (BlahGram f. 33a, 47a).²¹⁴ Po *š* se také *y* nejděle z těchto souhlásek v jiných tiskárnách tisklo, ještě i v 17. století, nebo kolísalo *s* *i*.²¹⁵ Bratrský pravopis, petrifikovaný šestidílkou, však přijal důsledně *y*, *ý* po *c*, *z*, *s*, které bylo nejen na střední Moravě, ale i různě v Čechách, a tak se v distribuci slabik *č* – *cy*, *š* – *sy*, *ž* – *zy* shoduje s návrhem první tištěné mluvnice češtiny, vydané v Náměšti nad Oslavou r. 1533, ačkoli Kutmohorská, Benátská i Severýnova bible tiskly *y* také po *č*, *š*, *ž*, *ř*.²¹⁶ Bratrský pravopis se používal v tiskárnách až do pravopisné reformy Josefa Dobrovského na počátku 19. století. V biblickém stylu, jenž byl chápán jako vzor vyříbeného spisovného jazyka, rozhodl pravopis Bible kralické šestidílné o ústupu psaní velkých písmen u obecných podstatných jmen, v českých biblích 16. století se předtím prosazovala opačná tendence, konvergenční s německým pravopisem.²¹⁷ Srovnejme čemost velkých písmen ve shodném úseku z Bible Melantrichovy z r. 1577 a z Bible kralické šestidílné ze začátku 29. kapitoly knihy Genesis: *Odšed pak odtud Jákob, přišel do země na východ Slunce, i uzřel Studnici na Poli, a troje stádo Ovcí – Tedy Jákob vstav odšel do země východní. A pohlédv, uzřel studnici v poli, a troje stádo ovcí. Kralička, jak je patrné, ovlivnila dnešní stav psaní velkých písmen.*

Nepravidelně se většinou užívá v Šestidílnce tvarů se starobyrou moravskou krátkostí v prvních slabikách původně dvouslabičných slov, zatímco u některých slov je důsledná krátkost, respektive její reflexy (*mucha* místo *moucha*, *struha* místo *strouha*, *žila* místo *žila*, *misa* místo *mísa*, *hlina* místo *hlína*, *práh* místo *hráda*, *hrouda*), u dalších slov je kolísání (*kule/koule*), podoby s délkou jasně převažují např. u slov *bláto*, *žába*, jen s délkou se vyskytují například *plác*, *sláma*, *lhátí*. K moravismům zřejmě můžeme přiřadit i délku ve slově *slunce* (marg. k Ez 40,49), krátkost ve slově *snih*, podobu *žaloudek* (v Šestidílnce se vyskytuje dvakrát, a to v marginalii

213. Měkké *p'* značí i Komenský, srov. KUCERA, Karel: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha 1983, s. 29.

214. Srov. BALHAR, Jan et al.: *Český jazykový atlas 5*. Praha 2005, s. 98.

215. PORÁK, Jaroslav: *Humanistická čeština. Hláskoslovi a pravopis*. Praha 1983, s. 41–42.

216. KYAS, V.: *Česká bible*, s. 145.

217. FIDLEROVÁ, A. – DITTMANN, R. – VLADIMÍROVÁ, Veronika S.: *Uživání*, s. 285–308; FIDLEROVÁ, Alena A.: *Uplatnění lexikálního principu v užívání velkých písmen v českých tištěných biblích raného novověku*. Historie – Otázky – Problémy 5, 2013, č. 2, s. 159–174.

218. BALHAR, J. et al.: *Český jazykový atlas 5*, s. 259, zaznamenává podoby s délkou (*žaludek*) a jejími reflexy na východ od linie Prachovice – Tábor – Ledčín nad Sázavou – Hradec Králové – Náchod.

219. BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel et al.: *Český jazykový atlas 2*, Praha 1997, s. 304, ukazuje podobu *pramení* jako moravismu.

220. Kromě *místní* jsou všechny doloženy také u Komenského, viz KUČERA, K.: *Jazyk českých spisů*, s. 24 a 55; k *díle* srov. BALHAR, J. et al.: *Český jazykový atlas 5*, s. 520.

221. PORÁK, J.: *Humaniistická čeština*. Praha 1983, s. 92–93.

222. Tamtéž, s. 125.

223. Výskyt, jež jsme dříve (DITTMANN, R.: *Jazyková stránka*, s. 74) uvedli z marg. k Dt 28,44, je třeba interpretovat jako spojení předložky *v* s akuzativem (*v ocas*) coby doslovný překlad hebrejského textu.

224. KUČERA, K.: *Jazyk českých spisů*, s. 30.

225. Dnes už je nářečně výrazně omezeno (BALHAR, J. et al.: *Český jazykový atlas 5*, s. 384), ve střední češtině koexistovaly obě podoby.

k Mk 6,5 a J 6,56, což jsou poznámky Jana Němčanského z Uherského Brodu),²¹⁸ hojně doloženou podobu s metatezí retnic *hedváb > hedbáv*, velmi sporadicky se objevující délku v přičestí minulém v mužském rodě živojm.jednotného čísla (např. Dt 4,13 *vyhlásil*, marg. k 2S 8,10 *žádal*) nebo znění v marginálii k 2Mak 14,46 *nesly se prameně* (= *prameně* tj. prameny) *krve*.²¹⁹ Na základě údajů Blahoslavovy gramatiky lze za moravismy považovat také podoby *dověrně, dověrný, zřetelně* převažující nad *dávěrně, dávěrný*, nebo ojedinelé *místný; nářeční* charakter mají zřejmě i podoby z *dálu, z dálu* (= *zdola*), *navzdúry* (= *navzdory*), *lúže* (= *lože*), *vyrostati* (= *vyrůstati*), *pod'* (= *pojd'*), *bústi* (z *bostí*, tj. *bodati*).²²⁰ Na Moravu nebo severní polovinu Čech snad ukazují také neetymologické dlouhé souhlásky (*masso, svatý, veselý*).²²¹ Ve srovnání s Blahoslavovou češtinou je v češtině Kralické bible šestidílné patrný ústup některých rysů typických mj. pro střední Čechy (protického *v*, iniciálního *ou z ú*, dvojhásky *ej*). Dokonce je zřetelná snaha Kralických v dalších vydáních tyto rysy dále odstraňovat, například Kralická bible 1613 už nemá žádný případ protického *v*²²² a podobně je likvidováno iniciální *ou za ú*.

Jistě, jsou zde výjimky, což při rozsahu díla nemůže zaskočit: protické *v*- je i v Šestidílce okrajově doloženo (kromě lexikalizovaném *vorati, voráč* např. ojedinelé *vocas* v Ex 4,4²²³ nebo častější *voko*), stejně tak se objevuje *ej za ý* (často v lexikalizovaném *skrejš, sřejc, rejšovati*, užívají se imperativy typu *umej, krej, vejte, vyrej* vedle *vyryj*, respektuje se Blahoslavova obliba podoby *hlemejžd*, objeví se výjimečně *vymejšš, mejdem, rejže, kejchání, vejš, kej < kyj ad.*), objevuje se nezužené *é* po měkké souhlásece (*špižérny*) a zužené po tvrdé (*zrnýčka, šeňkýř* vedle *šerikér*), výjimečně není provedena stejnoslabičná změna *ajv ej* (citoslovce *aj*, oblibené Blahoslavem, vedle řídkého *ej*, analogickým vyrovnáváním ovlivněné Lv 25,33 *prodaj* a běžnější *prodájny* podle vícekrát doloženého *prodaje*, běžné je *tajny* podle *tajiti*, ojedinelé je doložena zvrtná analogie *ej > ý*: Ř 10,13 marg. *jednostýně*), nebo disimilace *šč* na *št* (jen v marg. k Pis 2,15 *liščičky*). Stejně jako Komenský²²⁴ mají Kraličtí důsledně *sklubati*,²²⁵ *ušklubovati*, nikoli *škubati*. Nepřijímají se ale moravské nářeční inovace 16. století, jen občas promikají některé jevy jako doklady dlouhých neetymologických souhlásek, společně s některými nářečtími v Čechách i na Slovensku (*masso, veselý, svatost*), nebo nové krácení stažených vzorů (např. v marginálních k Jb 38,21 *port milosrdenství svého*, Mt 22,37 *v štěstí i v neštěstí*), doložené v nářečích na střední Moravě

a v severovýchodních Čechách s přesahem do středních Čech.²²⁶ Kralická čeština je tedy vzhledem k souboru středověkého i moravského úzu nepochybně konzervativní, ale moravskými prvky nebyla vzdálená slovenštině a některými dalšími rysy jako dvojí / ani polštíně. Byla proto blízká jak protestantské části Horních Uher, tak polské větvi jednoty bratrské.

Koncentrace některých jazykových rysů by mohla naznačovat, že například knihu Exodus překládal nebo se na překladu či sazbe podílel Nemoravan. Nabízí se hypotéza, že to byl mladoboleslavský Jan Eneáš, který nahradil O. Štefana, jenž zemřel v době překládání knihy Genesis, v důležitém úřadu biskupa-písaře. Jen v Exodu se vyskytuje podoba s absencí moravské krátkosti *koule* (jinde je důsledně *kule*), jen tam je hojněji koncentrováno protetické *v-* (šestkrát užitě *vo* místo *ok* v pasáži Ex 26,4–11, např. *nadělaš i vo*, *vepřeš do vo*; Ex 4,4 *chyť ho za vocas*; v marginalii k Ex 28,11 *do voček*),²²⁷ ani v jednom ze dvou případů doložených v Exodu není vyznačena měkkost retnice *p'* (Ex 39,16 *připalí*, Ex 39,18 *vpalí*), kdežto Kralická bible 1596 i 1613 už má znak pro měkkost doplněn i v těchto verších. Jen v Exodu je doložen případ znění *heďváb-* (Ex 25,4), všude jinde je podoba s metatezí *heďbáv-*, typická podle zjištění *Českého jazykového atlasu*²²⁸ pro jihozápadní polovinu Čech a moravská nářečí, až na marginalii ke Zj 18,12, kde je přebrána z Blahoslavova překladu. Pouze v Ex 4,6 je podoba *snít* s délkou, na dalších devětiadvaceti výskytech mimo tuto knihu je vždy podoba *snít* s novým moravským krácením,²²⁹ přítomná také už v Blahoslavově Novém zákoně. Pouze v Ex 2,16 je *nalívala* se zúženým *é*, všude jinde je u lexémů *nalévati* (dvanáct výskytů), *prolévati* (osm výskytů), ale je např. *prodlévati/prodlívati* podoba s *lé*. V Ex je vždy užitá podoba s *ou-* ve slově *ouředitel* (v Šestidíleci jinak kolísá *ouředitel/ouředitník*) i v obou výskytech slova *oukol*, jen v Exodu se objevuje *ej* ve slovech *vejroční* (hned třikrát), *rejže*, dále je zde např. *peřiti*. Na druhé straně jsou ovšem v Exodu i případy s moravskou krátkostí (*misa*, jednou *rany* vedle převažující délky v první slabice, *hlímě*). Bez bližší znalosti sazečské a korektorské práce i poznatků historické dialektologie zde sotva dojdeme k přesvědčivým výsledkům.

Mírně konzervativní je kralický úzus také v tvarosloví. Jsou hojně užívány tvary *s -v* v koncovce druhého pádu množného čísla (*ptal se mužův*), užívá se ještě někdy pomocné sloveso ve třetí osobě préterita

226. BALHAR, Jan et al.: *Český jazykový atlas 4*. Praha 2002, s. 173.

227. Protetické *v-* je i znakem středomoravských nářečí, na východě a severu Moravy chybí.

228. BALHAR, J. et al.: *Český jazykový atlas* 5, s. 378.

229. DITTMANN, R.: *K jazyku Bible kralické*, s. 233.

(např. Gn 44,16, *jest našel*), dodržují se staré tvary v 7. pádě množného čísla na *-y/-i* jen sporadicky se vyskytují mluvenostní tvary s *mužmi* (jen v Lk 11,31, přebráno od Blahoslava), *křídlymi* (jen Ez 1,28 marg.), *zubami, kyjmi*. Taktéž do jmenného skloňování přidavných jmen přivlastňovacích proniká složené skloňování zcela výjimečně (Mt 1,16 marg. *Jozefovohto otce*), podobně je dodržována shoda u středního rodu (např. Dt 3,5 *všeka ta města byla ohražená*), vyskytne se ojediněle dokonce archaické supinum (1S 9,11 s *děvečkami vycházejícími vážit vody*). Užívají se ve zbytcích duálové tvary, zejména u párových orgánů těla, i když už pochopitelně nikoli důsledně. Třeba poměr tvarů *rukami* : *rukama* je 5 : 83, *nohami* : *nohama* 29 : 29, ve druhém pádě množného čísla se užívá jen tvaru *noh* s cca 100 doklady, je vždy *dvě ramena*, ale pouze *na ramenou, kolenou* (nikdy *ramenech, kolenech*), *uší* (ne *uch*), *očima, dvěma, dvě stě* (nikdy *dvě ženě* // *dvě ženy*, ale je pouze *dvě rybě, dvě létě, dvě/obě noze, oběma, druhý a šestý pád rukou* (ne *ruk, rukách*). Dodržuje se duálová shoda se zájmenem (*svýma ušima*) a s přidavným jménem (*vlastníma očima*), z celkem 446 dokladů na *očima* a *ušima* je pouze pětkrát porušena u přidavného jména, vždy je to slovo *vnitřní*, a dvakrát u zájmena: třikrát je doloženo *vnitřními ušima*, jednou *těmi vnitřními očima* a jednou *těmi vnitřními očima, nejináče než jako tělesnými*. Zároveň se ale vyskytuje *ušima zevnitřníma*. Dalšími prostředky, jež kralickou češtinu vzdalovaly od mluveného úzu, byly přechodníky, zejména shodné minulé přechodníky, antepreteritum (*byl nedštil*), některé další tvary (*dadí, v vojšě, bopomozi* aj.), jen postupně ustupovalo *jich* ve prospěch přivlastňovacího *jejich*. Naopak mluvenému úzu se Kraličtí přibližovali třeba tvary s *i*-kmenovými koncovkami ve slovech jako *muži, pasýří, služebníci*, kolísáním nebo nepůvodními tvary v některých tvarech množného čísla vzoru *ruže* a *kost* (*ovcemi ovčím, různicem, v vesnicech, na vinnicech, pracem, pracech, rozkošem, rozkošech, bouřech, přech, nesházecch, vsech, vichřicech*), šestého pádu množného čísla vzorů *město, moře, pán a hrád* (*pokrmecch/pokrmích, křídálch/křídálích, koláčch, bedrách, víčkám, střeváčch, městečkách*) ad., frekventovaným jevem, společným s mluvenou češtinou, je pohyblivý morf *-s*, připojovaný často k prvnímu přízvučnému slovu, např. Da 5,22 *ačkalis o tom o všem věděš*, Sír 50,5 *Slavnýs byl*, Ez 27,33 *nasycovalos národy* [...] *zbohacovalos krále*. Některé slovoitvorné prostředky ukazují

na moravskou provenienci: -sko (*oštěpisko, pastvíska*), po- v typu *ponapravití, pooblevití, poobrátití se, poodvéstí, poomluvití se, popočkatí, poposití se*.

Ve skladbě dominují dvě tendence: vyhnout se syntaktickým vazbám nepřírodným pro češtinu a mírně archaizovat. Jsou tedy eliminovány, případně na okraj vysouvány syntaktické hebraismy, grécismy, latinismy, některé v biblickém stylu zdomácnělé hebraismy v podobě jmenných frázi jako *král králův, syn zatracení* ovšem Blahoslav záměrně připouští (f. 69b, 72b, 234a) pro oživení a mají je i Kraličtí. V margináliích se velmi často ocitají doslovnější překlady hebrejské intenzifikační konstrukce určitého slovesa se samostatným infinitivem téhož slovesa v antepozici (*rozmuože rozmuožím*), které se dostaly v části případů i do vulgární tradice, ale zejména v bratrské tradici před šestidílkou už byly někdy nahrazovány. Často se tato konstrukce dostala i do latinských překladů, jako označený latinismus ji Kraličtí vysouvají do marginálie ve 4Ezd 3, 33, 4, 2 nebo 5, 45. Jinak se jen ojediněle objevuje akuzativ nebo instrumentál s infinitivem s obdobou v latinských konstrukcích (např. z Blahoslava převzaté Sk 17, 22 *vidím vás býti všelijak příliš nábožné lidí*; v margináliích ke Gn 26, 7 *Izák manželku svou praví býti sestrou svou*; Iz 36, 20 *pravil se býti Božím poslem*, Iz 58, 2 *za spravedlivé [...] se býti domnívají*; J 5, 18 *jednorozeným se býti pravil*) či doslovný překlad výrazného grekolatinismu v podobě dativu posesivního (např. 2S 9, 12 *jenuž jméno bylo Mícha*, Bible Melantrichova zde má podle Vulgáty jen *jménem; nomine* má i Tremellius). Odstraňuje se – při úpravě Blahoslavova znění – v jisté míře grekolatinismus v podobě spojky že uvozující přímou řeč, ale na jiných místech (Mt 19, 9 aj.) takové že zůstalo.

Pokud jde o tendenci k mírné archaizaci, ve shodě s doporučeními Blahoslavovy gramatiky se často užívá genitiv záporový (např. Sd 3, 29 *pobili [...] Moabských, Ž 90, 12 počítati dnův našich*), systematicky se používají genitiv záporový (Joz 14, 4 *nedali dílu*), shodné přechodníky včetně minulých (u přítomných ovšem alternují tvary na -ice a -íc, např. 4Ezd 9, 10 *kteržž za života svého užívajíc dobrodinímých, nechťeli mne znáti*), často také jmenné tvary přídavných jmen v přísudku (*aby byli čisti; odporni byli*). Objevují se i ustrnulé dativní vazby jmenných tvarů přídavných jmen generalizované pro všechny rody a čísla (4Ezd 14, 29 *pohostinu byli otcové naši*, Př 3, 30 marg. *uvedenu býti*, Iz 50, 8 marg. *oslavenu býti*). Vliv předlohy se projevil na častém slovosledném

230. Zatímco ve vlastním překladu Matoušova evangelia v Blahoslavově Novém zákoně 1564 převážovalo drtivě toto postavení, tedy postpozice (v poměru 515 : 19 případům, tj. z 96,5%), téměř přesně shodně s čísly pro Melantrichovu bibli, v marginálních poznámkách Šestidílků byla naopak častější ante- a postpozice (v poměru 122:98). Viz NAVRÁTILOVÁ, Olga: *Postavení posesivních zájmen v Matoušově evangelii v průběhu 14.–17. století*. Studia Slavica 16, 2012, s. 506 a 510.

231. ZIKÁNOVÁ, Šarka: *Postavení slovesného přísudku ve starší češtině (1500–1620)*. Praha 2009, s. 184.

232. DITTMANN, R.: *K jazyku Bible kralické*, s. 279.

233. MICHALEK, Emanuel: *Philologischer Kommentar zu der sechsteiligen Kralitzer Bibel*. In: Kralitzer Bibel / Kralická bible. Band 7. Kommentare. H. ROTHE – F. SCHOLZ (eds.), Paderborn etc. 1995, s. 200.

234. Poslední příklad se uvádí tamtéž, s. 205.

postavení přivlastňovacích zájmen za řídícím podstatným jménem²³⁰ i na postavení slovesa, lišícím se od soudobých humanistických textů²³¹. Velmi důležitá je, že se výrazně stabilizuje užívání zájmena *svůj* v dnešní distribuci, a to proti Melantrichově bibli, Blahoslavovi i kralickému Žaltáři z r. 1579, a další vydání, zejména kralický Nový zákon z r. 1601, onu distribuci ještě vybrousila. Srovnajme Ž 51,13: Bible Melantrichova *A nezatímajž mne od tváři tvé, a ducha svatého tvého neodjmajž ode mne* – Šestidílka *Nezamítej mne od tváři své, a Ducha svatého svého neodjměj ode mne*.²³² Kraličtí ve shodě s doporučeními námeštské gramatiky částečně odstraňují některé Blahoslavovy archaizující skladebné prvky, například genitiv stovnávací nahrazují někdy konstrukcí *s nežli* (J 1,15 *prvnější mne > přednější nežli já*) a odstraňují konstrukce *s nt-ovým přičestím* (zůstala v Mk 5,5: *byl, křiče a tepa se na místě, kde má řecký a latinský text konstrukci s participiem*). Při revizi Blahoslavova Nového zákona byl do jisté míry odstraněn nominativ predikativní (Žd 8,10) a zpřesněny spojky.

Humanistický zřetel se v Bibli kralické šestidílné kromě zásady *ad fontes* projevuje nejzřetelněji ve slovní **zásobě**, jejíž bohatost byla předestřena jak ve vlastním biblickém textu (např. překlad žaltáře je ze všech předobrozenských biblí lexikálně nejbohatší a zdobnělny v Matoušově evangelii byly rozmnoženy proti Melantrichově bibli o 70%),²³³ tak zejména v okrajových poznámkách. Ty obsahují četná synonyma v širokém smyslu, jež podporují srozumitelnost i ozdobnost (BlahGram f. 343a) a jejichž hojnost je znakem vysokého stylu, a jejich řady dodávající potěšení z pestrosti (f. 115b), např. marginálie k Jr 22,28 zní: *H. Trapidlem, závdou, neb překážkou*. Uvedme některé vyčtové řady z marginálií: Nu 11,6 (*hodovných, skvostných, rozkošných, a nestředných lidí příklad*), Dt 10,20 (*ne z leciakés lehké přičiny, z všeččnosti, z obyčje, bujnosti, a marnosti*), Iz 9,14 (*Tak podnes všickni bezbožní, zarputilí, v světě, těle, rozkošech a žádostech jeho pohřžení, ožralci, lakomci, vsteklci*), 1J 2,16 (*z předkládání sobě rodu, krásy, čerstvosti, síly, výpnu, vzácnosti, pěkného šactva*). Kraličtí užívají i dvojice opozit, např. v marginálii k Iz 9,14: *velicí, i malí, bohatí i chudí, silní i mláti*. Bohatost výrazu včetně zdobnělní (*hodovných lahudek; rozkošnickové a hedbávníckové; moudrý zahravník záhonky a sazeničky své, jako rosičkami rozkošnými přehodně zalévá, a opatruje*) vede k poetickým kvalitám, jež podporují doklady rymizace řeči (např. *abyšte snad místo medu nepřijali jedu; víc chceš od jednoho míti, nežli on může s to býti*).²³⁴ Slovní zásoba se oboha-

cuje i moravismy nebo regionalismy (jako *dědina, dědinka, šočovice, haluz, rozdí, šufan, vrtký, ochalebně, soplivci, švárný, vřitenice*), expresivy (*šlundra, kurvili, -uňk, bituňk, hadruňk, šacuňk, stavuňk, trefuňk*) a samozřejmě cizími slovy, typicky germanismy (např. *šentýš* k českému *stoleček*) a latinismy (např. *purgovati, z matery*), jichž je ale ve srovnání s dobovou produkcí výrazně méně.²³⁵ Výjimečně se objeví i transkripce z hebrejštiny a řečtiny, citátová slova tištěná antikvou a zcela výjimečně i v původních jazycích (např. *ἄποδος* v marg. k Imak 15,16, *ἸΕΛΛΟΣ*: *αποδ /za úποδοσ/* v mauresce na konci prvního dílu, hebrejská litera *n* v marg. k Ez 9,4). V marginálních se objevují frazémy z mluveného jazyka včetně přísloví a přirovnání (vracet se *jako svině do kaliště bláta*; *se vším jako svině s věchtem pohrává*; *sprostnosti pak a pokory pravé křesťanské, méně se spatřuje, než jelenů s zlatými rohami na Pražském mostě*; *lepší se co řemen v ohni; na své toporiště nasadili / = navedli jej*; *dobré bylo rohy má; hory doly slibovali, pozdě bychom honivaji, vidliček mu podává*; *nechat se přivábit jako pták na humence neb na lep*),²³⁶ jindy je obsah aktualizován, např. pokud jde o turecké nebezpečí (marginále k Iz 16,8 aj.), těžké časy obecně (marg. k Dt 18,22: *veliké pečlivosti, a pilného s Božím slovem se obíráni každé pobožné duši jest potřeba, zvláště v posledních srslavých nynějšího světa šedinách*) nebo přímo dobové mravy (marginále ke Sk 2,15: *Zlatý tuto ještě věk byl, když aspoň studem se někteří vázali, aby se jinak, leč tajně a nočně neopjeli. Ale nyní pohříchu s oněmi na něž Bůh nařká, ráno ku pití vstávají: a čím lépe kteří močhubové srkati a vyvažovati umějí, tím také od mnohých za lidi udatnější a zdvořilejší držáni bývají, a tak toho, že nynější dnové, jsou dnové Noelovi, potvrzují; marginále k Da 6,3: *Mnohé pak vrchnosti nynějších časů milují nejvíc pochlebnky, a marné žvácé, a ty kteříž by jim důchodů a statku třeba i s ubližením spravedlnosti rozšiřovati pomáhal; dále marginále k Iz 28,6; 29,18 aj.*).*

Kromě lexika o humanistickém zaměření překladatelů vypovídají předlohy, vyhovující zásadě *k pramenům*. Kraličtí sami o konkrétních cizojazyčných tiscích téměř mlčí, jen v pátém díle, apokryfech, které se vyznačují poměrně neustáleným textem, zmiňují jako předlohy nejednou Polyglotu antverpskou (*Biblia regia*), vrcholné biblistické ediční dílo z přelomu 60. a 70. let 16. století s několika paralelními zněními (hebrejštiny, aramejštiny, řečtina, syrština, Vulgáta, latinské překlady Sepuaginty, aramejského textu a Pešity, interlineární překlad, výkladové pomůcky), a řeckou Basilejskou bibli z r. 1545. Na textovou variabilitu upozorňují mnohokrát, a to

235. D. Šlosar in KYAS, V: *Česká bible*, s. 197.

236. Mnohé z těchto frazémů zachytil Matěj Červenka a z jeho pozůstalosti do své gramatiky zapsal Jan Blahoslav, srov. f. 288a, 289a, 292a, 293a, 294b, 303a.

odkazy jako *Jiní Exemplařové*, v *Hebr. textu, Židovský text, Řecký výklad, Kalděus Paraphrasis* (= aramejský targum), *Rabbi Jonatan* (= Targum Jonatan), *Bibli sedmdesáti vykladačů* (= Septuaginta), *starý Latinský vykladač, starý vykladač, obecný Latinský výklad* (= vše vulgátní text), v *Latinských exemplářích některých, novější výklady, někteří přidávají, jiní dokládají, někteří doplňují*. Znají samozřejmě i českou tradici (jmenují prvotisky Bibli pražskou a Bibli kutnohorskou, odkazují na *starého Českého vykladače*). V předmluvě k prvnímu dílu na f. 4a píšou, že tam, kde *některá místa dvojně neb trojně obyčejem od vykladačův se vykládají, tam aby žádným pohrdáno nebylo, ten výklad, kterýž se za nejpravější drží, v textu jest položen. Jiných pak výklad na straně jest znamenán pod zkratkou J. (tj. jiní)*. V takových poznámkách jsou soustředěny poznatky bibliistiky a exegeze nejdůležitějších dobových příruček. Například ve 3Mak 6,20 k textu *ukázav doplňují* na okraji tři znění, z toho jedno doslovné (*J. vypliv. J. plinuv. Ř. rozvinuv*), v Ex 32,32 je znění *odpusť doplněno* v marginálii: *H. odpustíš-li. Jiní. aby odpustil. Jiní, jestli odpustíš hřích jejich (doplňují text)*... Tento obraz doplňují odkazy na autority, at už na církevní otce (*Ambrož, Augustýn, Hieronymus/Jeronym, Hilarius, Ireneus, Eusebius Africanus, Lactantius, Tertullianus, Basilius, Cyprianus, Chrisostomus*), antické klasiky (*Jozéfus [Flavius], Cicero, Plutarchus, Plinius, Livius*) nebo reformační učence (*Mistr Jan Hus, Luter, Cvinglius*). Marginále jsou také prostorem pro věroučný osten protikatolický, třeba v případě nauky o očistci (*Kaz 9,5 Očistec, a jiné odtud vyplývající smyšlenky Antykrystovy; Iz 38,17 Že se smysl bludný o očistci tím uvodí a tvrdí; Ez 9,4 Tak ani k svčceným svíčkam, bylinám, soli, vodě, zemi, křížmu, ec. Nebo ty všecky věci, ani z svého přirození, ani z Božího rozkazu a nařízení, žádně moci a platnosti takové, jakouž takoví lidé Dáblem zmámení, v nich skládají, nemají*) nebo když se zmiňují *Ecclesia Italica* a *Missa papistica* ve Zj 13,18 jako slova, u nichž číselný význam liter dává součet 666.

Kralická Šestdělka byla vydána českými bratry jen jednou, ale rozhodným způsobem ovlivnila celý další vývoj spisovné češtiny až do našich dnů. Její textověkritický zřetel byl českou bibliistikou překonán až ve druhé polovině dvacátého století, její zdařile vyvážená poloha mezi překladem se špičkovým vědeckým záberem a textem s vysokými básnickými kvalitami zůstává dodnes nepřekonaná. Právem mohl později v exilu Komenský v *Kšaftu umírající matky, jednoty bratrské* (1650) napsat, že vlasti odevzdává „snažnost v pulerování,

vyčítování a vzdělávání milého našeho a milostného otcovského jazyka“, v čemž bedlivost členů jednoty „známá byla časů předešlých, když od rozumnějších říkáváno, že češtiny lepší není jako mezi Bratřími a v knihách jejich.“²³⁷ Roku 1601 vyšel podruhé šestý díl, s upravenou grafickou vyzdobou; text revidoval, včetně jeho stylistické stránky (např. Lk 1,41), Zachariáš Ariston, na tisk dohlížel biskup-sudí, tj. první z biskupů, Jakub Narcis Vrchopolský.²³⁸ Toto vydání představuje vrchol bratrského dále se kalvinizujícího komentáře k biblí,²³⁹ opět se rozmnožují poznámky obklopující biblický překlad (*glossa circumscripta*), nově jsou například doplněny odkazy na syřštinu (v Mt 5,22, 6,24 aj.) nebo na variantnost řeckého textu (např. v Mt 1,11: *poněvadž větší díl exemplářů Řeckých*, Mk 8,24, 11,11 aj.), odstraňují se překladatelské dodatky ve prospěch plynulejšího textu, odstraňuje se pomocné sloveso *být* ve tvarech préterita, užívá se důsledněji *svůj* jako dnes, překlad se zpřesňuje podle řečtiny nebo Bezových vydání (někdy si původní kralické znění a marginálie vyměnily místo, např. v Mt 18,26 má Šestidílka *prosil ho*, marg. Ř. *klaněl se jemu*, vydání 1601 *klaněl se jemu*, marg. *Někteří exemplářové řečtí mají, prosil ho*), mj. jsou doplňována ukazovací zájmena.²⁴⁰ Text tohoto vydání byl základem pro Nový zákon jednodílkový z roku 1613.

237. *Dílo Jana Amose Komenského* 3. J. KO-LÁR et al. (eds.), Praha 1978, s. 604.

238. JUST, J.: *The Kralice Bible*, v tisku.

239. Stov. SOTUČEK, B.: *Česká Apokalypsa*, s. 234; DITTMANN, Robert: *K místu kralického Nového zákona z r. 1601 v bratrské tradici*, Bohemica Olomucensia 3, 2011, č. 2, s. 40.

240. Stov. DITTMANN, R.: *Dynamika textu*, s. 222–235.

Bible kralická z r. 1596

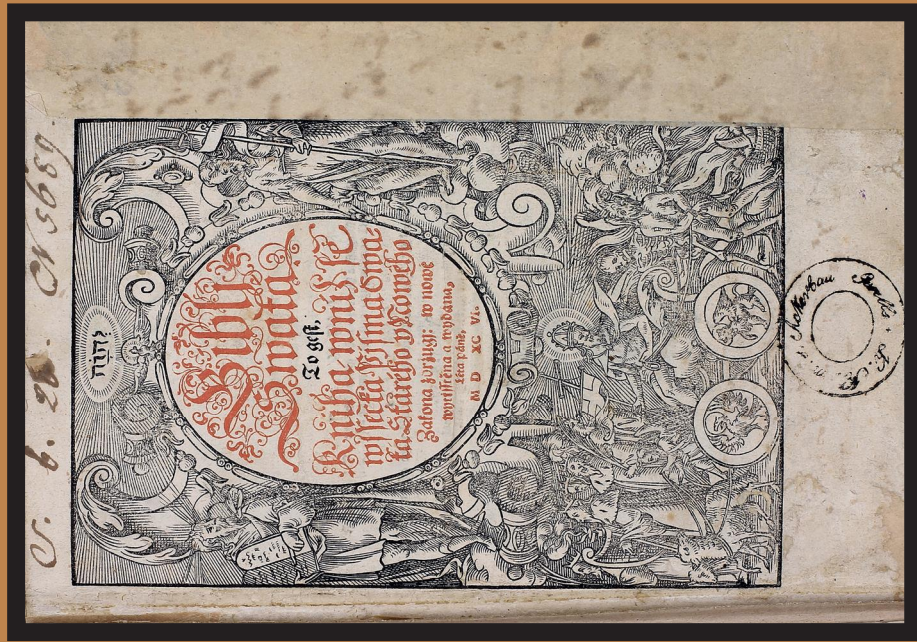

oku 1596 vyšla jednodílná Kralická bible a Nový zákon. Bible z r. 1596 byla tištěna na velmi tenkém papíru a vyniká grafickou úpravou, mj. na titulní straně, v tisku je vlys s erby Žerotinů a Slavatů z Chlumu a Košumberka a vlys s emblémy biskupů angažovaných na tomto vydání, jež vytiskl Zachariáš Solín.²⁴¹ Revizí textu byli pověřeni Samuel Sušický, Adam Felin a Mikuláš

Albert z Kaménka s instrukcí, aby do textu zasahovali co nejméně a změny předložili Jiřímu Strejcovi (další osoby se podílely na celkově třech rejstřících).²⁴² Změny v textu jsou opravdu velmi malé, nicméně většina jich byla přijata do jednodílného vydání r. 1613. Formální dělení bible do šesti dílů bylo zachováno v tomto i v posledním kralickém vydání (1613). Z drobných změn bylo např. dokončeno odstraňování -v v koncovce -ův. Číslování veršů po straně textového sloupce se v 90. letech 16. století objevuje nejen v kralických tiscích z r. 1596, ale také v Dačického Novém zákoně (1596–97), jenž stejně jako Šestidílnka odlišuje dodatky menším typem písma, ve Velešlavínově Novém zákoně (1597) a později také v Bibli Samuela Adama z Velešlavína (1613), jež vykazuje i textové shody s Kralickou biblií 1596.

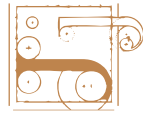
241. JUST, J.: *The Kralice Bible*, v tisku.

242. KOPECKÝ, Milan: *K jubileu první kralické jednodílnky*, Časopis Moravského muzea, scientiae sociales 82, 1997, s. 261.

Bible kralická jednodílná,
Kralice 1596.

Bible kralická z r. 1613

Jednodílka z roku 1596 byla tištěna malým písmem v malém formátu na jemném papíru, a byla proto celkově přístupnější než objemná Šestidílka, avšak malé literky se špatně četly, zejména lidem se slabnoucím zrakem. Po rozprodání nákladu, jak informuje předmluva k vydání z r. 1613,²⁴³ proto jednota nabídl čtenářům *pilně skorygovanou* (fol. 2a) bibli ve větším formátu, podobným edicím v hlavním proudu českých biblí. Kralické vydání z r. 1613 se stalo předlohou všech exulantských vydání celé bible a v podobě takzvaného kritického otisku od Jana Karafiáta, poprvé vydaného r. 1887, se tiskne dodnes. O revizi tohoto textu z r. 1613 se pokoušeli bibliisté ve 20. a 21. století. Šestidílka si ovšem podržela svůj vliv, mimo jiné jako zásobník alternativních čtení, čerpaných z jejich marginalních poznámek.

Text posledního kralického vydání navázal ve Starém zákoně na jednodílku z r. 1596, v Novém zákoně na druhé vydání šestého dílu Šestidílký z roku 1601.²⁴⁴ Nejvýraznější změnou je odstraňování překladatelských dodatků, patrné v jistě už v předchozích vydáních po Šestidílce, případně jejich plné začlenění do textu, tj. snaha o větší plynulost, nenarušovanou vyznačenými vsouvavými výrazy. Příklad z Ko 2,22 (překladatelské dodatky jsou vyznačeny nekuzivním písmem), jak jsou postupně překladatelské dodatky odstraňovány: Šestidílka *Kterěžto všecky věci samým užíváním jich přicházejí k zkáze*, a tot' vše není než *podle přikázání a učení lidských* > Nový zákon z r. 1601 *Kterěžto všecky věci, samým užíváním jich přicházejí k zkáze: což jest vše podle přikázání a učení lidských* > Kralická bible 1613 *Kterěžto všecky věci, samým užíváním jich přicházejí k zkáze: což jest vše podle přikázání a učení lidských*. V nečetných případech je překladatelský datek vysunut do okrajové poznámky, například ve 2Te 2,3 mají Šestidílka a jednodílka z r. 1596 jako překladatelský datek vyznačen úsek *nenastane den Páně*, poslední kralické vydání ale jako datek tiskne jen *nenastane* a v marginálii čteme *den Páně*. Podobně je překladatelský datek Šestidílký a jednodílký odsunut do marginálie třeba v Ko 3,14 (*oblečení buďte*), Ko 3,24 (*věčného*), 1Te 3,5 (*ho k vám*), 2Te 2,6 (*teprv*), 2Te 3,17 (*vlastní*), v marginálii k 2Te 2,8 se ke slovu *bezbožník* objevuje poznámka *totiž člověk bez Božího zákona aneb, neupřítaháný ec.*, k závěrečnému verši v 1Te 5, v němž se píše o tom, že list byl napsán v Aténách, dodává marginálie: *Některší smyslí, že v Koryntu*. Jinak se *in margine*

243. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 305149–D, f. 3a: *prvnějšího tisknutí Exempláru, již od několika let se nedostává [...] předěšlého na menší modrum S. Bibli tisknutí, pro drobný text ne každý užívati mohl, jako lidé starší, i jiní mdlý zrak mající.*

244. DITTMANN, R.: *Dynamika textu*, s. 235–247.

běžně nacházejí konkordance a obsahové sumáře. Celkově se text ve Starém zákoně přibližuje hebrejské předloze nebo latinským humanistickým překladům, jako je Tremelliiův a Juniiův překlad do latiny, např. v Iz 1,31 má jednoduška z r. 1596 *sfriny* ve shodě s hebrejským textem, ale vydání z r. 1613 upravuje na *nejsilnější* ve shodě s Tremelliiovým *fortissimus*.²⁴⁵ Další změny vznikly kvůli eufonii, byly odstraněny některé nelibozvучné poslovnosti nebo opakující se slabiky, a kvůli jasnosti textu, často to bývají v těchto případech změny slovosledné.

Nové světlo na vznik posledního předbělohorského vydání Kralické bible vrhá nález učiněný v polovině roku 2006 ve významném bratrském sídle v Mladé Boleslavi, o němž jsme se už zmínili: byl objeven archiv tamějšího posledního biskupa jednoty Matouše Konečného, obsahující přes pět set dopisů.²⁴⁶ Korespondence přerovského biskupa Jana Laneckého a ivančického Jana Crucigera s mladoboleslavským Matoušem Konečným podává jedinečný vzhled do procesu korektur a tisku. Na základě údajů z dopisů lze soudit,²⁴⁷ že s tiskem posledního kralického vydání bible se započalo asi na přelomu let 1609 a 1610, že předmluvu sepsal biskup-písař Matouš Konečný a že tisk byl dokončen asi na konci jara 1613. Pokud jde o korektury, probíhaly tak, že si biskupové posílali části tisku, nejčastěji sexterny, mezi svými českými a moravskými sídly, po provedených korekturách byly zasílány zpět do Kralic a zanášeny do sazby. Z toho důvodu bylo vyčištění celé bible časově velmi náročné.

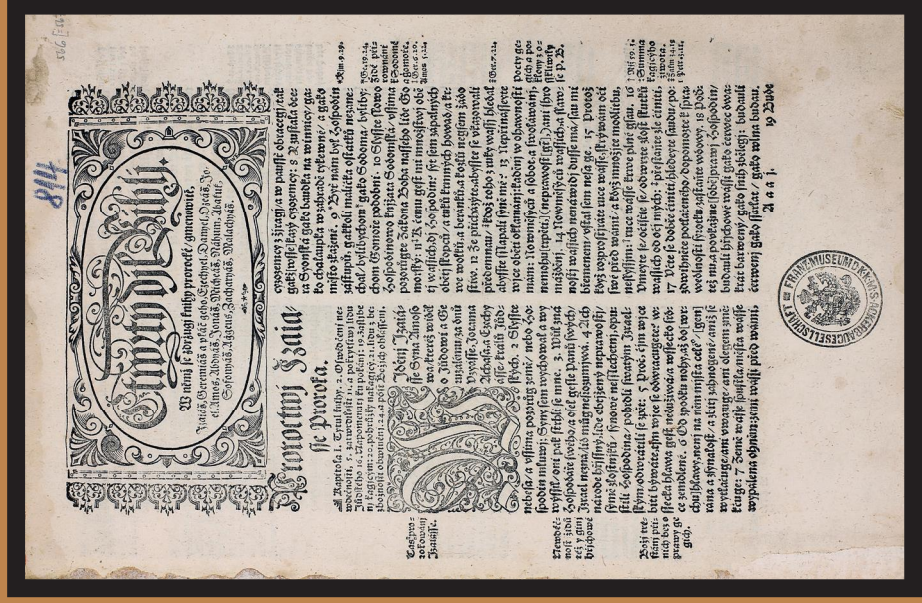
Jak jsme už uvedli, jednota bratrská ještě před Bílou horou začala připravovat nové, revidované vydání Šestidílků. Jistě můžeme litovat, že ani tento projekt, ani snahy o reedici v exilu nedošly naplnění a že další nenahraditelné rukopisy z bratrské produkce, jako byly Komenského *Thesaurus linguae bohemicae* nebo biblická konkordance, vzaly za své při požáru Lešna. Kulturní a jazykový přínos maličké jednoty bratrské pro české země ovšem i bez těchto děl byl a je zcela mimořádný. Největším klenotem je však Bible kralická. Právě tu odkazuje vlasti v *Kšařtu umírající matky, jednoty bratrské* při loučení natrvalo po konci třicetileté války Jan Amos Komenský: „[...] odkazují tobě za dědictví knihu boží, bibli svatou, kterouž synové moji z původních jazyků [...] do češtiny s pilností velikou (do památi let na té práci strávivše několik učených mužů) uvedli a Pán Bůh tomu tak požehnal, že málo ještě jest národů, kteříž by tak pravdivě, vlastně, jasně svatě proroky a apoštoly v svém jazyku mluvící slyšeli.“²⁴⁸

245. Tamtéž, s. 240.

246. JUST, Jiří: *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin jednoty bratrské v období před Bílou horou*. In: *Unitas Fraurum 1457–2007*. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. (= Studie a texty Evangelické teologické fakulty 15, 2009/2). Ed. M. WERNISCH. Jihlava 2009, s. 184–185.

247. Týž: *Bibli svatá 1613*, s. 284–290.

248. *Dílo Jana Amose Komenského 3*, s. 603.

Bible kralická jednodušná,
Kralice 1613.

Knihopis. 1110.

814.

322

Bible

Kralická
Jednodílná

Kralice 1613.

Evangelium S. Matěje,
S. Marka,
S. Lukáše,
S. Jana,
Skutkové svatých
Apoštolů,
Epistolny S. Pavla,
S. Jakuba,
S. Petra,
S. Jana,
S. Židy,
Svatých Smaržo
Jana.

Bible kralická jednodílná,
Kralice 1613.